

O PROBLEMU NAVODNOGA RANOSREDNJOVJEKOVNOGA GROBLJA U ŠENKOVCU U MEĐIMURJU

Autor poseže za skupinom nakitnih predmeta prikupljenih navodno 1924./5. godine u Šenkovcu kraj Čakovca u Međimurju. Jasno izražene sumnje Anđele Horvat u autentičnost mjesta toga nalaza usmjerile su autora prema traganju za ubikacijom ranosrednjovjekovnog nalazišta u okolici Donjeg Vidovca. Analizom pokretnih nalaza pohranjenih u Muzeju Međimurja u Čakovcu i komparativnim radom prikupljene su pouzdane spoznaje o karakteru groblja koje se može uvrstiti u bjelobrdski kulturni krug. Spektar oblika nakita i dijelova odjeće upućuje na jasne kontakte s karantansko-köttlachskim, starohrvatskim i staromađarskim kulturnim krugom te s reliktima iz autohtonoga starosjedilačkog oblikovnog kruga.

Autor uspostavlja jasne usporedbe sa sinkronim nalazištima kako u Međimurju, tako i u širim regijama u kojima nailazi na usporedbe pojedinih grobnih nalaza. U radu uspijeva odrediti i relativan kronološki okvir unutar kojega se obavljalo pokapanje u naseobinskom groblju bjelobrdske kulture te jasnih kulturnih i trgovačkih sveza.

Ključne riječi: rani srednji vijek; Hrvatska; Međimurje; Šenkovec; Donji Vidovec; nakit i dijelovi nošnje; bjelobrdska kultura; karantansko-köttlachski kulturni krug; staromađarski kulturni krug; starohrvatski kulturni krug; autohtoni relikti.

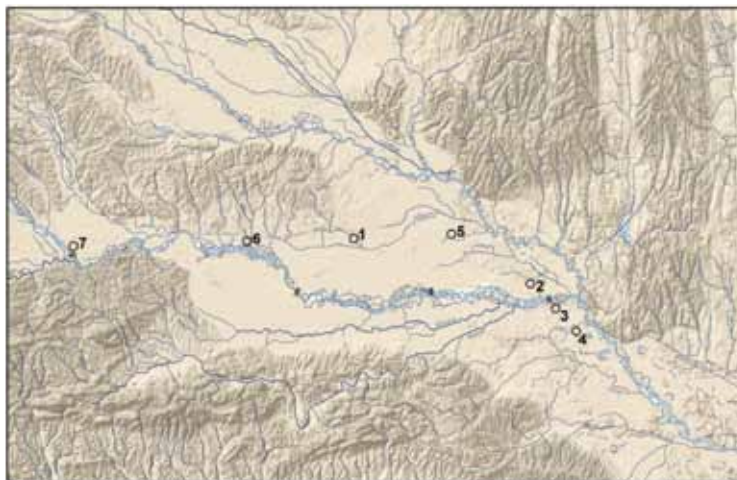
1. UVOD

Temeljni razlog pristupanja pokušaju rješavanja problema ubikacije ranosrednjovjekovnoga groblja u Šenkovcu kraj Čakovca u Međimurju bili su zanimljivi navodi iz pera naše vrsne povjesničarke umjetnosti Anđele Horvat, koja nas je zadužila unikatnom monografijom o spomeničkom naslijeđu najsjevernijeg kutka Hrvatske. U trećem poglavlju monografije *Spomenici arhitekture i likovnih umjetnosti u Međimurju*¹ A. Horvat kroči *Tragovima daleke prošlosti*² me-

¹ Horvat, Anđela 1956. *Spomenici arhitekture i likovnih umjetnosti u Međimurju*, Zagreb, 1956.

² Horvat, 1956, 15-24, Karta I. na str. 16.

đuriječja Mure i Drave darujući nam prvi uvid u njegovo slojevito arheološko naslijeđe, popraćeno i prvom arheološkom kartom toga područja u kojem su svi, do prije oko šest desetljeća dostupni, podatci iz prapovijesnog, antičkog i ranosrednjovjekovnog razdoblja. Na spomenutoj arheološkoj karti Međimurja A. Horvat 1956. godine spomenula je tri nalazišta iz ranog srednjovjekovlja ili, kako je to autorica navela, starohrvatskoga doba.³ Na prvome mjestu navedeno je nalazište Sveta Helena u Šenkovcu u neposrednoj blizini Čakovca. Ispred oznake za položaj toga nalazišta iz starohrvatskog doba Horvat je na zemljovidu stavila znak upitnika. Isti znak stavljen je iza simbola za ranosrednjovjekovno nalazište u Legradu. Valja svakako u vidnom polju imati povijesni podatak da je 1710. godine, katastrofalnom poplavom rijeke Drave, Legrad fizički odvojen od prostora Međimurja.⁴ Ipak, pri vrednovanju arheološkog fundusa u srednjovjekovlju naselje Legrad svakako valja promatrati kao integralni dio mursko-dravskog međuriječja. Treće nalazište iz starohrvatskog doba A. Horvat prepoznaje u Donjem Vidovcu. Ispred znaka za to nalazište na tematskoj arheološkoj karti Međimurja ne nalazimo znak upitnika.

Slika 1. Popis nalazišta: 1 – Šenkovec, 2 – Donji Vidovec, 3 – Veliki Bukovec, 4 – Legrad, 5 – Sv. Juraj u Trnju, 6 – Središće ob Dravi, 7 – Ptuj – Grad.

³ Horvat, 1956, 16. (Arheološka karta Međimurja).

⁴ Feletar, Dragutin, 1971., *Legrad*. Čakovec, 1971., 107.

Na priloženom tematskom zemljovidu donose se ranosrednjovjekovni arheološki položaji u Međimurju i širem okruženju koji su relevantni za naš prilog (slika 1).⁵

Osvrnimo se na početku na nalazište predmeta bjelobrdске i köttlachske kulture kojemu se ne zna pouzdan položaj u Međimurju. Naime, prema nesigurnom sjećanju gospodina Ladislava Kronasta iz Čakovca, koje je navela A. Horvat, spomenuta skupina predmeta pronađena je navodno prigodom iskapanja u Sv. Heleni u Šenkovcu oko 1924. godine.⁶ Unutar skupine predmeta koje je prepoznala kao reprezentante bjelobrdске kulture pobrojila je „...pet ogrlica od pletene brončane žice s promjerom od 14–14,5 cm“⁷, „...dva prstena, tri mala ukrasna privjeska od đerdana, četiri polumjesečasta privjeska veličine 4,5x3,7, s ugremenim onamentom u obliku riblje kosti i s plastičnim polukuglicam, te starohrvatsku naušnicu tipa s četiri jagode, koja je izrađena lijevanom tehnikom“.⁸ Prema navodima A. Horvat, „...nije poznato gdje je nađen ukrasni predmet u obliku lunule, urešen plavim i zelenim emajlom, koji pripada ketlaškoj kulturi, a koji bi mogao baciti tračak svjetla na kulturne prilike u Međimurju na prijelazu iz IX. u X. stoljeće“.⁹

Opisujući skupinu grobnih priloga koji su, prema nesigurnom prisjećanju Ladislava Kronasta, pronađeni navodno prigodom iskapanja u Sv. Heleni kraj Čakovca oko 1924. godine, autorica ih je prepoznala kao nalaze bjelobrdске kulture. Tom je prigodom izrazila i opravdanu sumnju u pouzdanost toga nalazišta. Nije isključila mogućnost da su nalazi možda ipak otkriveni kraj Donjeg Vidovca oko 1925. godine. Naime, Anđela Horvat navodi 1956. godine izjavu Andrije Strbeka, koji se sjećao, „...da se kod Donjeg Vidovca oko g. 1925. – prilikom rigovanja vinograda – našlo nekoliko predmeta, a među njima brončana narukvica od savijene žice s nekim naušnicama“. Ti su predmeti, nažalost, nestali.¹⁰

Premda su podatci o nalazima s, jamačno, ranosrednjovjekovnoga groblja kraj Donjeg Vidovca relativno skromni, oni su ipak A. Horvat naveli na moguću usporedbu s nedalekim prekodravskim nalazištem u Velikom Bukovcu, odakle potječu nalazi bjelobrdске kulture, pa „...nije isključeno, da su zagubljeni predmeti (iz Donjeg Vidovca – *nap. a.*) pripadali tom kulturnom sloju ili vremenu, to više što su se i u blizom štajerskom Središću našle naušnice s nastavkom u obliku slova S“.

⁵ Na oblikovanju zemljovida zahvaljujemo gospođi Katarini Botić.

⁶ Horvat, 1956., 22-23, sl. 8. i sl. 9.

⁷ Horvat, 1956., 23, Sl. 9.

⁸ Horvat, 1956., 23, Sl. 8.

⁹ Horvat, 1956., 22.

¹⁰ Horvat, 1956., 21.

Osvrnimo se na nekoliko bitnih činjenica u svezi s podacima koje nam je podarila A. Horvat o nalazima iz spomenutog vinograda kraj Donjeg Vidovca. Primjećujemo prije svega da su okolnosti nalaza i pouzdani podatak o mjestu nalaza nepoznati. Poznat nam je podatak o mogućem vremenu otkrića grobnih nalaza oko 1925. godine, što nas približava navodnom nalazu bjelobrdskih grobnih predmeta iz Šenkovca, oko 1924. godine. Nadalje, u izjavi A. Strbeka navodi se brončana narukvica od savijene žice i neke naušnice. Možda je riječ o potvrdi postojanja ogrlica, a ne narukvica od brončane pletene žice, tzv. torkvesa, pronađenih na navodnom groblju u Šenkovcu. Bitno je da se navode izrijekom i u množini neke naušnice. To dovodi u svezu s dvije naušnice otkrivene u Šenkovcu koje je gospodin Ladislav Kronast poklonio Muzeju Međimurja, a A. Horvat prva ih je riječju i slikom u svojoj monografiji potpuno ispravno interpretirala. Riječ je o köttlachskoj polumjesecolikoj naušnici s umetcima plavog i zelenog emajla¹¹, odnosno lijevanoj naušnici s četiri jagode iz starohrvatskoga kulturnog kruga.¹² Prigodom prve objave nalaza iz Šenkovca, navodno otkrivenih pri iskapanjima u Sv. Heleni oko 1924., A. Horvat tematizirala je i pitanje postojanja ranosrednjovjekovnoga groblja kraj Donjeg Vidovca.¹³ Položaj tog groblja nije pouzdano dokazan. Poznate su nam samo okolnosti nalaza u nekom od vinograda. To pretpostavlja i relativno plitko pokapanje, jer je vinograd rigolan, pa je na toj dubini logično pojavljivanje grobnih cjelina primjerenih bjelobrdskoj kulturi, ali i uništavanje kostura pokojnika ralom pluga.

Na nalazište ili pojedine ranosrednjovjekovne nalaze iz njega osvrtni su se, uz A. Horvat¹⁴, još S. Ercegović¹⁵, Z. Vinski¹⁶, Ž. Demo¹⁷, Ž. Tomičić¹⁸, T. Sekelj Ivančan¹⁹, I. Puzak²⁰ i H. Gračanin²¹.

¹¹ Horvat, 1956., 22, sl. 8.

¹² Horvat, 1956., 23, sl. 8.

¹³ Horvat, 1956., 23.

¹⁴ Horvat, 1956., 22-23.

¹⁵ Ercegović, Slavenka 1958. Neobjavljeni grobni nalazi iz Bijelog Brda, *SHP* 6 (1958.), 165-186., (Šenkovec 181.).

¹⁶ Vinski, Zdenko 1970. O postojanju radionica nakita starohrvatskog doba u Sisku, *VAMZ*, 3. ser.- sv. IV, Zagreb, 1970., 80.

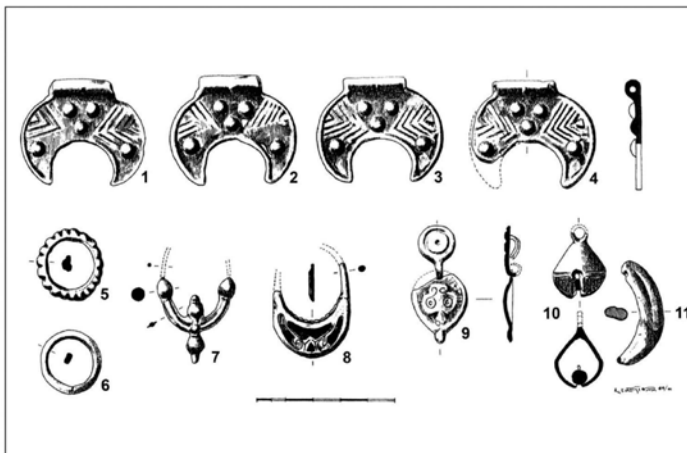
¹⁷ Demo, Željko 1983. Bjelobrdski privjesci u Jugoslaviji (u povodu nalaza s lokaliteta Đelekovec – Gornji Batijan I), *PdZ* 9 (1983.), 271-301.

¹⁸ Tomičić, Željko 1989. *Arheološka slika međuriječja Mure, Drave, Dunava i Save u svjetlosti materijalnih izvora Bjelobrdskog kulturnog kompleksa*. (Doktorska disertacija), Zagreb, 1989. (Čakovec – Šenkovec, 183-184, T. 52.-T. 54.); Tomičić, Željko 1978. Rezultati ranosrednjovjekovnih arheoloških istraživanja u Međimurju i varaždinskoj regiji, u: *Arheološka istraživanja u sjeverozapadnoj Hrvatskoj*, IzdHAD, Zagreb, 1978., 209-222 (Šenkovec, 210, 215-216, sl. 8-9).

2. ANALIZA I VREDNOVANJE GROBNOG INVENTARA

U nedostatku većeg broja pokazatelja te bilo kakve dokumentacije o provedenim zaštitnim arheološkim istraživanjima, pouzdanom položaju nalazišta te o ustroju i veličini groblja, odnosno grobnom ritusu, položaju grobnog inventara i antropološkim ostacima, posegnuli smo isključivo za podrobnom tipološkom analizom i vrednovanjem spašenog pokretnog arheološkog fundusa pohranjenog u Muzeju Međimurja u Čakovcu. Vrsta prikupljenih pokretnih nalaza, tj. grobnog inventara koji u radu analiziramo i nastojimo mu odrediti vremenski okvir uporabe, pomaže arheolozima i paleoetnologima u pokušaju djelomičnog rekonstruiranja važnih sastavnica duhovne kulture, odnosno prepoznavanja profila populacije koja se odijevala i ukrašavala specifičnim detaljima. Na taj način pronicemo u djelić arheološko-povijesnog naslijeđa mursko-dravskog međuriječja i u toj jedinstvenoj europskoj kontaktnoj zoni ranoga srednjovjekovlja prepoznamo prepletanja raznorodnih kulturnih krugova.

Arheološko-statistička analiza grobnog inventara, poglavito kovinskih ukrasnih tvorevina bjelobrdskoga kulturnog kruga, pokazala je zanimljivu raznolikost oblika (slike 2 – 4).²²

Slika 2.

- ¹⁹ Sekelj Ivančan, Tajana 1995. *Catalogue of Medieval Sites in Continental Croatia* [BAR International Series 615], Oxford, 1995., 119, br. 132.
- ²⁰ Puzak, Ivan 2003. *Međimurje u prapovijesti, antičkom i srednjovjekovnom razdoblju*, u: Bunjac – Bunjac – Jahn – Matotek – Puzak – Šestak, 2003., 17-47 (Šenkovec, 44).
- ²¹ Gračanin, Hrvoje 2011. *Južna Panonija u kasnoj antici i ranom srednjovjekovlju (od konca 4. do konca 11. stoljeća)*, Zagreb, 2011., 331 (Šenkovec kod Čakovca).
- ²² Crteže pokretnih nalaza načinio je 1984. godine naš istaknuti umjetnik Krešimir Rončević.

Analizirani pokretni fundus iz međimurskoga ranosrednjovjekovnog groblja možemo podijeliti u dvije osnovne uporabne tipološke skupine.²³ Prvu skupinu tvore predmeti nakita, a drugu ukrasni dijelovi nošnje pokojnika. Izdvojili smo i nalaz amuleta, vjerojatno apotropejskog karaktera, koji je mogao biti također dijelom ornata, tj. dijelom neke ogrlice. Unutar skupine nakita razlikujemo: nakit za glavu, tj. četverojagodnu naušnicu – tip G.16 i polumjesecoliku naušnicu s umetnutim ćelijastim emajlom – tip Köttlach II, potom nakit za vrat (ogrlice-torkvesi tipa G.1b i G.1c) te nakit ruku (prsteni – tipa G.34a i tip G.31). Unutar dijelova nošnje pokojnika razlikujemo, kao dijelove gornje nošnje, dvodijelni privjesak s okruglom gornjom pločicom i srolikim donjim dijelom – tipa G.9a, D.13, T.42a, potom šuplji zvončić – praporac – tipa G.10 te polumjesecolike privjeske – tip G.12.

Pojedinačni zanimljivi nalaz perforiranog zuba očnjaka, vjerojatno psa, pripisujemo amuletu, tj. predmetu apotropejskog karaktera (tip T.E), koji je vrlo vjerojatno mogao visjeti o nekoj ogrlici pokojnice ili pokojnika.

U nastavku ćemo pokušati dati prinos daljnjem detaljnijem upoznavanju fizionomije ranosrednjovjekovnoga kosturnog groblja iz Međimurja, jer je prikupljeni fundus s tog nalazišta svakako dragocjen i može ga se pridružiti potpunijavannju slike o bjelobrdskoj kulturi u južnom peripanonskom prostoru.

Nakit

Na prvome mjestu važno je osvrnuti se na nakit za glavu pokojnice, tj. lijevanu brončanu četverojagodnu naušnicu tipa G.16 (slika 2, 7), koja je inače vrlo učestala pojava unutar međuriječja Drave, Dunava i Save, dakle unutar područja manifestiranja bjelobrdskoga i starohrvatskoga kulturnog kruga. U dravsko-savskom međuriječju od Srijema prema zapadu kartiranjem je utvrđena pojava slučajnih nalaza toga tipa naušnica, ali su naušnice tipa G.16 dokazane i na nalazištima koja su sustavno istraživana arheološkom metodologijom rada. Dakle, u pouzdanom kontekstu.

²³ U našem se radu, prigodom tipologijske raščlambe nalaza bjelobrdskog obilježja, koristimo podjelom koju je predložio Giesler, Jochen 1981. *Untersuchungen zur Chronologie der Bijelo Brdo-Kultur*, PZ 56, Heft 1, Berlin – New York, 1981. Tu smo tipologijsku shemu dopunili 1992. godine (Tomičić, Željko, 1992. *Neuere Erforschung der Bijelo Brdo – Kultur in Kroatien*, *Pril.Inst.arheol.Zagrebu* 9/1992, Zagreb, 1992., 113-130). U tekstu se stoga uz određeni tip nalaza javlja slovo G. za tipološke oznake Jochena Gieslera. Za tipološke oznake kojima se koristio Demo, Željko, 1983. *Bjelobrdski dvodijelni privjesci u Jugoslaviji (u povodu nalaza s lokaliteta Đelekovec – Gornji Batija I)* [Bijelobrdsko Two-part Pendants in Yugoslavia (in relation to the finds from the site Đelekovec – Gornji Batija I)], *PodZb1983*, Koprivnica, 1983., 271-298 [engl. 299-301], koristimo se slovom D. Konačno, slovom T koristimo se za tipološke oznake Željka Tomičića.

Proučavanju tipologije i kronologije pojavljivanja naušnica unutar bjelobrd-ske kulture na suvremeni se način posvetio 1981. njemački arheolog Jochen Giesler.²⁴ Analizom kronoloških odnosa uspjelo mu je odrediti položaj svih inačica lijevanih naušnica u njegov horizont tzv. prijelaznih oblika (njem. *Übergangsformen*), od staromađarskog prema bjelobrdskom horizontu. Giesler je, zacijelo, bio potpuno svjestan činjenice da, nudeći novu tipološku shemu lijevanih naušnica, daje jedan grubi raster unutar kojega su moguće raznolike inačice oblika naušnica, ali i da sve predstavljaju neke vrste prijelaza od staromađarskog u bjelobrdski horizont nalaza.²⁵ Ono što je Giesler utemeljeno uočio bila je velika koncentracija nalaza naušnica raznih varijanti oblika upravo u zapadnom međuriječju Drave i Save te njihova vrlo naglašeno skromna zastupljenost na području Prekodravlja, tj. susjedne Mađarske. To su dokazala njegova kartiranja nalazišta, koja su uputila i na izostanak naušnica u istočnom dijelu Slavonije i u Srijemu i na njihovo prevladavanje ispod toka rijeke Drave i Dunava. Vrlo bitnom činjenicom ocjenjujemo Gieslerovu konstataciju u svezi s pojavom određenih regionalnih posebnosti unutar oblika nakita. Iz činjenice da su grozdolike naušnice opća pojava na jugoistoku Europe razabire Giesler i njihovo izvorište. Riječ je o Bizantskom Carstvu, koje je dalo zajedničke prauzore, a iz tih predložaka crpili su lokalni proizvođači nakita – zlatari stalnu inspiraciju za niz inačica koje se pojavljuju na promatranom prostoru. Sukladno iznesenom, lijevane grozdolike naušnice rezultat su vrlo intenzivnog zračenja iz bizantskoga kulturnog kruga koje je posvuda utjecalo na autohtoni umjetnički obrt i poticalo oponašanje danih predložaka.²⁶ Uniformnost nakita, tj. naušnica, prema Gieslerovu je mišljenju odraz pojednostavnjene „bizantske carske kulture“, a nije riječ o vodećim oblicima nakita unutar bjelobrd-ske kulture. Na neki je način stoga i shvatljivo davno ranije izneseno uvjerenje Ljube Karamana kako su se naušnice s četiri jagode razvile na tlu starohrvatske države u vrlo omiljenu formu, kojoj prototip treba tražiti u bizantskim grozdolikim naušnicama.²⁷ Inače se smatraju specifičnim primjercima starohrvatskih grozdolikih naušnica koje su tijekom 9. – 11. stoljeća izradili domaći zlatari u dalmatinsko-hrvatskim radionicama te su preteča lijevanih naušnica tipa G.16, koje se pojavljuju na području manifestiranja bjelobrd-ske kulture.

Valja ovom prigodom napomenuti da se problemu naušnica s četiri jagode, odnosno tipu G.16, temeljito posvetila S. Ercegović kartirajući rasprostranjenost

²⁴ Giesler, 1981.

²⁵ Giesler, 1981.; Tomičić, 1989., bilj. 434.

²⁶ Giesler, 1981.; Tomičić, 1989., bilj. 442.

²⁷ Karaman, Ljubo, 1948.; Tomičić, 1981., bilj. 496.

te nakitne skupine na području Balkana, a pratila ju je u zaleđu istočnojadranskog priobalja, u sjeverozapadnoj Bosni i Hercegovini te u srpskom i bugarskom dijelu Podunavlja.²⁸ S pravom je konstatala vrlo zanimljivu pojavu da se lijevane naušnice (tip G.16) ne pojavljuju na područjima na kojima je, poput Velike Moravske i Dalmatinske Hrvatske, registriran velik broj luksuznih naušnica tog tipa, rađen na visokoj umjetničkoj razini zlatarske tehnike filigrana i granulacije od plemenitih kovina. Valja napomenuti činjenicu da se na području starohrvatske države rijetko susrećemo s lijevanim varijantama naušnica s četiri jagode. S druge je strane pojavljivanje luksuzne inačice naušnica s četiri jagode primijećeno i izvan ozemlja starohrvatske države, primjerice u Lici, u Sisku²⁹ te u Bosni i Hercegovini. Na temelju provedenog kartiranja S. Ercegović je uvjerena da su lijevane naušnice s četiri jagode (tip G.16) s područja Balkana mogle nastati kao prirodan rezultat evolucije od dobro poznatog tipa naušnica s četiri jagode, koje se u novim uvjetima nešto kasnijeg doba, u odnosu na velikomoravske primjerke, proizvode na isti način kao i ostali tipovi naušnica, tj. lijevanjem.³⁰ S. Ercegović je mišljenja da četvero jagodne naušnice nisu nastale kao rezultat sekundarnog utjecaja velikomoravskog zlatarstva već ih na Balkanu tumači kao domaće produkte, rađene po uzoru na luksuzne primjerke s područja Balkana.³¹

Kako bismo ovom nastojanju dali moguću pouzdani vremenski okvir u koji možemo smjestiti nalaz lijevane četvero jagodne naušnice iz Međimurja, u nastavku ćemo posegnuti za vlastitim analizama horizontalno-stratigrafskih odnosa te vrste nakitne skupine na nekolicini groblja bjelobrdske kulture. Riječ je o grobljima Ptuj – *Grad* u neposrednoj blizini Međimurja³², a potom i o kronološko-tipološkim spoznajama koje se odnose na groblja u sjeverozapadnom dijelu Bosne i Hercegovine, tj. u Gomjenici,³³ Mahovljanima³⁴ i *Bagruši* kraj Pe-

²⁸ Ercegović Pavlović, Slavenka, 1975.; Tomičić, 1989., bilj. 490 i 491.

²⁹ Vinski, Zdenko, 1970. O postojanju radionica nakita starohrvatskog doba u Sisku, *VAMZ* 4, Zagreb, 1970., 45-92.

³⁰ Vinski, 1970.

³¹ Tomičić, 1989., bilj. 495.; Ercegović Pavlović, Slavenka, 1975.

³² Tomičić, Željko, 1993. Prilog istraživanju kronologije bjelobrdske groblja Ptuj – Grad [A contribution to research into the chronology of the Bijelo Brdo section of the Mediaeval cemetery of Ptuj-Grad], Ptuj, 1993., 543-579 [engl. 559-560].

³³ Tomičić, Željko, 2007. Prinos poznavanju kronologije ranosrednjovjekovnog groblja Gomjenica kraj Prijedora, *SHP III Serija* 3, 34, Split, 2007., 151-197.

³⁴ Tomičić, Željko, 2000. Istraživanje kronologije ranosrednjovjekovnog groblja u Mahovljanima kraj Banja Luke [Untersuchungen zur Chronologie des frühmittelalterlichen Gräberfeldes in Mahovljani bei Banja Luka], *Pril. Inst. arheol. Zagrebu* 17/2000, Zagreb, 2000., 25-66.

toševaca.³⁵ Ta je vrsta ukrasa glave pokojnica u navedenim grobljima otkrivena u zatvorenim grobnim cjelinama, a sukladno tome i pouzdanim i za provjeru relativno-kronoloških odnosa.

Pojava naušnica tipa G.16 unutar groblja Ptuj – *Grad* dokazana je tijekom prve i druge faze pokapanja. Fazu Ptuj I. prepoznali smo na temelju naše detaljne analize iskazivih grobnih cjelina³⁶ i dokazali joj istovremenost s ranom fazom I. stupnja prema apsolutno-kronološkoj shemi J. Gieslera.³⁷ Kao posebno iskaziv nalaz izdvojili smo za ovaj prilog važan inventar grobne cjeline broj 100.³⁸ Riječ je o inačici naušnice tipa G.16 koju susrećemo usporedno s polumjesecolikom naušnicom tipa Köttlach II, karikama sa S-petljom (tip G. I i II), tipičnim köttlachskim karikama s pucetastim završecima, ogrlicom-torkvesom s tri upletene brončane žice tipa G.1b i pločastom okruglom fibulom s ćelijastim emajlom tipa Köttlach II. Spomenuta grobna cjelina broj 100 iz groblja Ptuj – *Grad* pokazuje vrlo jasne poveznice s dijelom inventara s međimurskoga groblja. Pritom ističemo lunulastu naušnicu tipa Köttlach II s umetnutim, tj. ćelijastim emajlom i ogrlicu-torkves tipa G.1b.

Valja napomenuti da se pojava naušnica tipa G.16 u groblju Ptuj – *Grad* mogla dokazati tijekom ranih faza (Ptuj I i Ptuj II) pokapanja na tom važnom nalazištu, koje su sinkrone s I. stupnjem bjelobrdske kulture. Dakle, u vremenskom okviru od oko 965. do oko 1030. godine.

Sličnu kronološku sliku pojave naušnica tipa G.16 susrećemo tijekom prve faze pokapanja u groblju Gomjenica u sjeverozapadnoj Bosni i Hercegovini. U grobnim cjelinama 43 i 161, dakle u fazi Gomjenica I, dokazana je usporedna pojava inačica s četiri i tri jagodice tipa G.16. Tako se u grobnoj cjelini 43 pokraj para četverojagodnih naušnica tipa G.16 pojavljuje i par lijevanih trojagodnih naušnica koje smo označili kao tip T.16b, potom polumjesecolika naušnica tipa G.15c, jednostavna karičica tipa G.13 i ogrlica sastavljena od praporaca, koju smo označili kao tip T.42b. Nadalje, u grobnoj cjelini 161, uz spomenute naušnice s tri i četiri jagode (tip T.16a i tip G.16b), pojavljuje se kombinacija od naušnica tipa G.15a i tipa G.15c, para karičica s jednom šupljom bikoničnom jagodom i parom karičica s tri šuplje, glatke bikonične jagode i ogrlicom od dvodijelnih srcolikih privjesaka (tip T.42a).

Spomenute grobne cjeline 43 i 161 mogu se uvrstiti u prvu fazu pokapanja u groblju, koju smo označili kao Gomjenica I. Ta je faza sinkrona s ranom fazom I.

³⁵ Tomičić, Željko, 2010. Spoznaje o arheološkom naslijeđu ranosrednjovjekovnog groblja na položaju Bagruša kraj Petoševaca [Understanding The Archaeological Heritage of the Early Mediaeval Cemetery at the Bagruša Site near Petoševci], *Archaeologia Adriatica* 4. Zadar, 2010., 117-166 [engl. 166].

³⁶ Tomičić, 1993.

³⁷ Giesler, 1981. – Rana faza I. stupnja bjelobrdske kulture prema Gieslerovoj apsolutno-kronološkoj shemi obuhvaćala bi približno razdoblje od +/- 965. do +/- 995. godine.

³⁸ Tomičić, 1993.

stupnja prema Gieslerovoj kronološkoj shemi, tj. vremenskom okviru od oko 965. do oko 995./1000. godine.

U groblju Mahovljani kraj Banja Luke naušnice tipa G.16 susreću se u grobnim cjelinama 3 i 30, koje su dokazane u fazi Mahovljani I. Ta je faza također sinkrona s ranom fazom I. stupnja bjelobrdске kulture prema Gieslerovoj shemi.³⁹

Konačno, na groblju kraj sela Petoševci na položaju *Bagruša* u dolini Vrbaša, nedaleko od Banje Luke, naše su analize horizontalne stratigrafije rezultirala utvrđivanjem pouzdanoga tipološko-kronološkog položaja naušnica tipa G.16 u grobnim cjelinama 91 i 125 unutar faze Bagruša II, koja odgovara ranoj fazi I. stupnja bjelobrdске kulture prema Gieslerovoj shemi.⁴⁰

Sljedeći je vrlo bitan nalaz iz grobnog inventara otkrivenog u Međimurju polumjesecolika, tj. lunulasta lijevana naušnica, primjerena tzv. karantansko-köttlachskome kulturnom krugu.⁴¹ Naime, u donji polumjesecoliki dio te naušnice umetnut je u tehnicu ćelijastog ukrasa ulijevani email plave i zelene boje (slika 2, 8).

Zanimljiva je i inače pojava tih tzv. karantansko-köttlachskih polumjesecolikih naušnica koje dolaze u dvije inačice, tj. kao kovane s urezanim ukrasima ili lijevane s ćelijasto umetnutim emailom.⁴² Prostor međuriječja Drave i Mure na njegovu je zapadnom dijelu početkom 11. stoljeća graničio s vojvodinom Karantanijom. U karolinško-otonsko doba, pod utjecajem inzularnoga kulturnog kruga iz Irske i Britanije, često je na nakitnim tvorevinama te opremi nabožnih knjiga, poradi efekta u boji, primjenjivan email. Tada su vrlo aktivne porajnske umjetničko-zanatske radionice koje izrađuju predmete u tehnicu koja se upotrebljava i na köttlachskim nakitnim predmetima, a ta je konkretno proizlazila iz bizantskog umjetničkog ukrašavanja predmeta. Na masovnu uporabu i popularnost u karantansko-köttlachskoj kulturi naišle su polumjesecolike naušnice, kojima prototipe, tj. prauzore, pronalazimo davno ranije u bizantskoj kulturi 6. i 7. stoljeća i u starosjedilačkom arheološkom horizontu alpskih Slavena na tlu susjedne nam Slovenije. Polumjesecolike naušnice ukrašene u tehnicu ćelijastog emaila, kojima podrijetlo treba tražiti u Bizantu i na tlu Italije, vodeći su tip nakita unutar mlađe faze köttlachske kulture (stupanj Köttlach II). Nekako su istovremeni ili neznatno stariji primjerci polumjesecolikih naušnica s urezivanim ukrasima. Inventar te mlađe faze Köttlach II dopunjuju lijevani prsteni i masivne sljepočničarke s

³⁹ Tomičić, 2000., 35.

⁴⁰ Tomičić, 2010., 117-166.

⁴¹ Korošec, Paola, 1974. *Materijalna kultura karantansko-ketlaškega kroga in sosednje pokrajine v tem času*, Koper, 1974.

⁴² U okviru karantansko-köttlachskog kulturnog kruga, tzv. Köttlachska faza obuhvaća općenito razdoblje od sredine 9. do konca 11. stoljeća. Eponimno groblje te kulture jest Köttlach kraj Semmeringa u Donjoj Austriji.

izrazito odebljanim krajevima te lijevane pločaste spone ukrašene fantastičnim prikazima. Istočnoalpski prostor na kojem se manifestira faza Köttlach II bio je naseljen pretežno slavenskom populacijom u koju su bili infiltrirani germanski i drugi elementi. Ta je materijalna kultura trajala od kasnog 8. do 10. i 11. stoljeća i njezine nalaze susrećemo u Bavarskoj, Furlaniji, Mađarskoj i Hrvatskoj.⁴³ Riječ je o grobljima na redove u kojima se, osim nalaza faze Köttlach II, pojavljuju utjecaji iz bjelobrdskega kulturnog kruga. Važna su groblja köttlachske kulture u Tolminu, Bohinjskoj Srednjoj Vasi, Bledu, Črnomelju, Hajdini, Kranju, Komendi⁴⁴, Ljubljani, Radovljici, Mengešu i izuzetno važnom nalazištu Ptuj – *Grad*.⁴⁵

Valja napomenuti da je najvažnije nalazište, tj. groblje, bjelobrdske kulture na ozemlju manifestiranja köttlachske kulture Ptuj – *Grad*, koje je mjesto prepletanja i suživota tih dvaju kulturnih krugova.⁴⁶ U svim grobljima mlađe faze köttlachskog kulturnog kruga (Köttlach II) nailazi se i na nalaze iz bjelobrdskega kulturnog kruga, što je dokaz njihove istodobnosti.

Nakon nužnog opisa temeljnih naznaka u svezi s köttlachskom kulturom u nastavku se osvrćemo na spoznaje koje smo pribavili analizom grobnih cjelina iz groblja Ptuj – *Grad* u kojima su pronađene polumjesecolike naušnice s ćelijastim emajlom tipa Köttlach II te srodne im kovane inačice s urezivanim ukrasima.⁴⁷ Našim je vrednovanjem pojave bjelobrdskih nalaza u horizontalnoj stratigrafiji groblja Ptuj – *Grad* izdvojeno 27 grobnih cjelina, koje tvore najstarije faze označene kao Ptuj I i Ptuj II. Te su najranije faze istodobne s Gieslerovom ranom fazom I. stupnja bjelobrdske kulture i općenito s tim stupnjem. Valja napomenuti kako su ranija Gieslerova istraživanja na tom važnom nalazištu dokazala pojavu grobnih cjelina koje su, zbog grobnog inventara, pridružene fazi Köttlach II.⁴⁸

Polumjesecolike lijevane naušnice ukrašene ćelijastim emajlom, koje su glavna vrsta nakita faze Köttlach II u groblju Ptuj – *Grad*, izdvojili smo u grobnim cjelinama 65 i 100. Paru polumjesecolikih naušnica s ćelijastim emajlom pridružena su u grobnoj cjelini 65 dva para velikoformatnih karičica sa S-petljom tipa G.I i ogrlica-torkves s četiri upletene brončane žice tipa G.1c. Posebice se bogat-

⁴³ Šašel, Jaroslav, 1975. Kasnoantičko inzgodnjosrednjeveško obdobje v Vzhodnih Alpah in arheološke najdbe na Slovenskem, u: *Arheološka najdišča Slovenije / ANSI*, Ljubljana, 1975., 68–73.

⁴⁴ Sagadin, Milan, 2013. Zgodnjosrednjeveški grobišči v Komendi in na Zgornjem Brniku [The early medieval cemeteries of Komenda and Zgornji Brnik in the Gorenjska region]. *Arheološki vestnik* 64, 2013, 249–298.

⁴⁵ Giesler, 1981.; Tomičić, 1993.; Korošec, Paola, 1999. *Nekropola na ptujskem gradu / turnirski prostor* [Das Gräberfeld an dem Schlossberg von Ptuj / Turnierplatz], Ptuj, 1999.

⁴⁶ Šašel, 1975., 73; Giesler, 1980., 85–98; Tomičić, 1989., 283–294; Tomičić, 1993., 543–579; Korošec, 1974.

⁴⁷ Tomičić, 1989., 283–294, T. C i T. 118–134.

⁴⁸ Giesler, 1980., 85–98.

stvom inventara iskazala grobna cjelina 100, u kojoj je ukopana ženska jedinka s jednom polumjesecolikom naušnicom ukrašenom ćelijastim emajlom tipa Köttlach II, tri inačice naušnica tipa G. 15, četiri velikoformatne karičice sa S-petljom – tipa G.I, pet velikoformatnih köttlachskih sljepoočničarki rastavljenih kuglastih krajeva, ogrlicom-torkvesom tipa G.1b i pločastom kružnom sponom (njem. *Scheibenfibel*) sa zanimljivim središnjim prikazom orla i ćelijastim ukrasom od emajla te nizom perlica. Ta grobna cjelina pokojnice istaknutoga društvenog položaja pokazuje jasno prepletanje dvaju kulturnih krugova, tj. köttlachskog i bjelobrdsčkog.

Zanimljivo je pojavljivanje lijevanih polumjesecolikih köttlachskih naušnica s ukrašavanjem urezivanjem u grobnim cjelinama 60, 104 i 237. U grobnoj cjelini 60 ta inačica polumjesecolikih naušnica, zastupljena jednim primjerkom, pojavljuje se zajedno s pet lijevanih rustikalnih grozdolikih naušnica s četiri koljenca, tj. tip 17b. Na sličnu sliku nailazimo u grobnoj cjelini 237 u kojoj su, uz navedenu inačicu polumjesecolike naušnice ukrašene urezivanjem, priložene jednostavna karičica tipa G.13, velikoformatne karičice sa S-petljom tipa G.I, ogrlica-torkves tipa G.1c i prsteni tipa G.33 te tipa G.38b. Konačno, u grobnoj cjelini 104 susrećemo, uz dva primjerka polumjesecolikih naušnica ukrašenih urezivanjem i dvije lunulaste lijevane naušnice s roščićima na luku tipa T.15a, ogrlicu-torkves tipa G.1a, šest velikoformatnih karičica sa S-petljom tipa G.I i prstene tipa G.31 i tipa G.36.

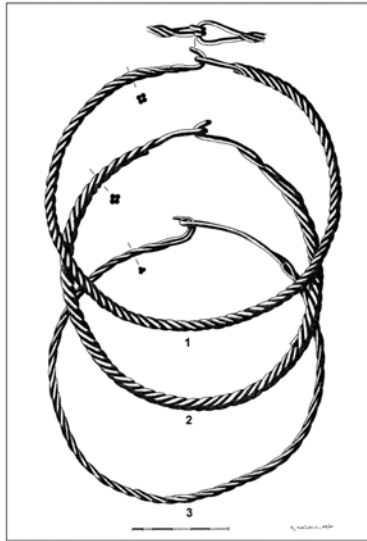
Lijewane rustikalne grozdolike naušnice s četiri koljenca Z. Vinski označio je terminom *volinijski tip*.⁴⁹ Prema Gieslerovoj tipologijskoj shemi, to je tip G.17b. Našom je detaljnom analizom prepoznat na više od dvadeset nalazišta unutar međuriječja Drave, Dunava i Save. Premda se, jamačno, pojavljuju i znatno ranije, kako je to prepoznato na primjeru nalaza iz groblja Petoševci-*Bagruša*,⁵⁰ ipak je njihova pojava učestalija, sukladno Gieslerovoj kronološkoj shemi, potkraj njegova I. stupnja bjelobrdske kulture. Prema našim istraživanjima, taj se tip naušnica može datirati od svršetka kasne faze I. stupnja, tj. od oko 1020. do oko 1100. godine. To znači da i grobnu cjelinu 60 iz groblja Ptuj – *Grad* u kojoj je otkrivena köttlachska polumjesecolika naušnica ukrašena urezivanjem treba oprezno datirati na prijelaz iz 10. u 11. stoljeće.

Nakon vrednovanja köttlachske naušnice s ćelijastim ukrasom u plavoj i zelenoj boji emajla vraćamo se u nastavku ostalim nakitnim predmetima iz nepoznatog nalazišta u mursko-dravskom međuriječju.

⁴⁹ Vinski, 1970., 45–81.

⁵⁰ Tomičić, 2010., 117–166.

Analizu i vrednovanje grobnog inventara iz međimurskog groblja nastavljamo uvidom u specifičan ukrasni predmet, tj. ogrlicu-torkves tipa G.1b, upletenu od tri brončane žice kojoj jedan kraj predstavlja kvačicu udjenutu u ušicu (slika 3, 3), kao i ogrlice-torkvesa tipa G.1c, upletenu od četiri brončane žice (slika 3, 1-2 i slika 4, 1-2). To je općenito karakterističan ukras na području manifestiranja bjelobrdске kulture.

Slika 3.

Naglasimo primjerice njegovu učestalost na groblju Ptuj – *Grad*, na kojemu je registrirano ukupno čak 15 primjeraka ogrlica-torkvesa, ali je njih 8 upleteno od četiri žice.⁵¹ Dakle, riječ je o groblju s najvećim brojem ogrlica-torkvesa s četiri upletene žice u zapadnom dijelu međuriječja Drave, Dunava i Save. Jochen Giesler načinio je precizniju tipološku raščlambu ogrlica-torkvesa koje je označio kao tip 1a, 1b i 1c, ovisno o broju upletenih žica.⁵² Nadalje, Giesler je odredio i relativno pouzdan vremenski okvir njihove pojave unutar bjelobrdске kulture, koji bi bio od sredine 10. stoljeća ili preciznije od oko 970. do svršetka njegova I. stupnja bjelobrdске kulture, tj. do oko sredine 11. stoljeća. Ogrlice-torkvese tipa G.1 Giesler je konstatirao unutar svekolikog područja manifestiranja bjelobrdске kulture.⁵³ Njegova tipološka podjela na tri inačice, tj. tipa 1a, 1b i 1c, najvjerojatnije nije odraz nekakve interne kronološke razlike.⁵⁴

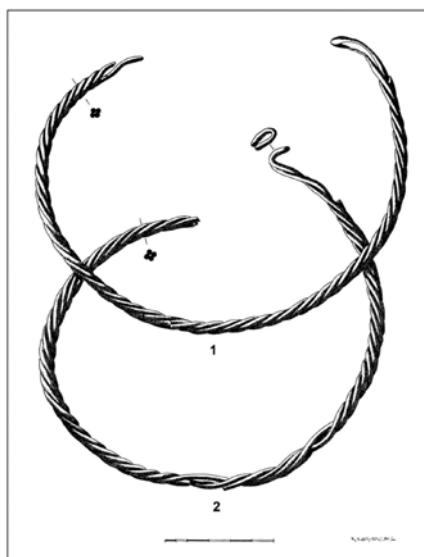
⁵¹ Tomičić, 1993., 543–579; Korošec, 1999., 59.

⁵² Giesler, 1981.

⁵³ Giesler, 1981., 163–164, Tafel 50, 2.

⁵⁴ Giesler, 1981., Tafel 53, 1–2.

Naše kartiranje ogrlica-torkvesa tipa G. 1 pokazalo je njihovu relativno gustu rasprostranjenost unutar međuriječja Mure, Drave, Dunava i Save, ali i u okolnim područjima, primjerice u bosanskoj Posavini (Junuzovci) i u južnom dijelu Potkozarja u Gomjenici te u Bačkoj i susjednom mađarskom dijelu Baranje.⁵⁵ Ogrlice tog tipa susrećemo od Srijema na istoku (Surduk) preko hrvatskog dijela Podunavlja (Vukovar – Lijeva bara, Svinjarevci, Bijelo Brdo II), potom Podravine (Kloštar Podravski – Pijesci) i Međimurja do slovenskog Podravja (Ptuj – Grad, Središče ob Dravi) i u bosanskoj Posavini (Gomjenica, Junuzovci).⁵⁶ Ogrlice tipa G.1b, dakle s tri upletene žice, poput našeg primjerka iz Međimurja (slika 3, 3), pojavljuju se u Kloštru Podravskom na položaju Pijesci⁵⁷ i u groblju Ptuj – Grad.⁵⁸ Na temelju naših spoznaja, pribavljenih horizontalno-stratigrafskim analizama na desetak nalazišta te nakitne skupine, može se pretpostaviti da je primjerena prije svega ranoj fazi I. stupnja, ali se ponegdje pojavljuje i početkom II. stupnja bjelobrdске kulture.⁵⁹

Slika 4.

⁵⁵ Tomičić, 1989., 452. Na nalazištima Majs-Udvar, Pécs – središte grada Pečuha, Dunaszekcső, Ellend-Nagyödör, Ellend-Szilfa i Pécs-Vasas pronađene su ogrlice-torkvesi.

⁵⁶ Tomičić, 1989., 450-461.

⁵⁷ Brunšmid, 1903–1904.

⁵⁸ Tomičić, 1993., 534–579; P. Korošec, 1999., T. 5; T.7; T. 8; T. 20; T. 24; T. 28; T. 29; T. 39.

⁵⁹ Tomičić, 1989., 458, bilj. 551.

Pojavu ogrlica-torkvesa treba tražiti u kasnoj antici, jer je vjerojatno riječ o atavizmu iz toga ili čak ranijeg razdoblja.⁶⁰ To će, jamačno, biti predmetom nekih naših budućih proučavanja kontinuiteta nasljeđivanja unutar bjelobrdske kulture.

Repertoar grobnih nalaza s međimurskoga groblja dopunjuje ručni nakit, tj. jedan prsten zatvorenog obruča i polukružnoga presjeka, lijevan od bronce, vjerojatno tipa G.31 (slika 2, 6), i lijevani prsten zatvorenog obruča od bronce polukružnog presjeka i urezane površine tipa G.34a (slika 2, 5). Analiza rasprostranjenosti prstena tipa G.31 u međuriječju Drave, Dunava i Save pokazala je njihovu pojavu na 13 nalazišta.⁶¹ Što se pak tiče vremenskog opredjeljenja, može ih se pouzdano uvrstiti svakako od rane faze I. stupnja bjelobrdske kulture i nadalje tijekom trajanja tog stupnja. Zanimljive i pouzdane podatke pružila je pojava prstena tipa G.31 na velikom groblju Majs-Udvar u mađarskoj županiji Baranja. Prsten tipa G.31 pojavljuje se ondje u inventaru grobne cjeline 235 u kojem je priložen srebrni denar kralja Stjepana I. *Svetoga* (1000. – 1038.), odnosno u grobnoj cjelini 546 s denarom kneza Petra (1038. – 1041).⁶²

Prstene tipa G.34a susrećemo u međuriječju Drave, Dunava i Save na desetak nalazišta.⁶³ Posebice je zanimljiva pojava te inačice lijevanog prstena u eponimnom groblju Bijelo Brdo II tijekom druge faze pokapanja na tom nalazištu. Primjerice, u grobnoj cjelini 113, uz prsten tipa G.34a, pojavljuju se stari oblik prstena tip G.22, karičice sa S-petljom tipa G.I-II, ogrlica-đerdan tipa G.39-40 i srebrni denar ugarskog kralja Andrije I. (1046. – 1061.).⁶⁴ Na groblju Ptuj – *Grad* prsteni tipa G.34a pojavljuju se u većem broju grobnih cjelina faze Ptuj II, uz oblike grobnog inventara primjerenog ranoj fazi i završnom dijelu I. stupnja bjelobrdske kulture, pa je na taj način određen i kronološki položaj prstena tipa G.34a.

Nakit nošnje

Ukrasnim tvorevinama koje nisu zastupljene u inventaru starohrvatskoga kulturnog kruga već su registrirane isključivo sjevernije od rijeke Save pripadaju mjesecoliki, tj. lunulasti privjesci s tunelastom ušicom koji su zacijelo lijevani u jednodijelnom kalupu. Prema Gieslerovoj tipološkoj podjeli, nose oznaku tipa G.12. Naša četiri primjerka s međimurskog groblja (slika 2, 1-4) lijevana su u bronci i ukrašena su s pet plastičnih ispupčenja koja oponašaju tehniku pseudogranulacije te reljefnim cik-cak linijama, dok su na donjoj strani ravni. Takvi

⁶⁰ Vinski-Gasparini, Ksenija, 1954. Neke pojave kontinuiteta s područja arheologije u našim krajevima Certain aspects of continuity in the field of archaeology in our lands], *Peristil* I, 1954., 119–127.

⁶¹ Tomičić, 1989.

⁶² Tomičić, 1989., 543.

⁶³ Tomičić, 1989., 556.

⁶⁴ Tomičić, 1989., 556

privjesci, inače rađeni od raznih kovina i u raznim tehnikama, vjerojatno su se prišivali na lanenu traku ili na obrub ovratnika odjeće. Pripadaju raznim kulturnim krugovima i razdobljima.⁶⁵

Unutar bjelobrdskega kulturnog kruga nailazimo na njih u srednjem Podunavlju, tj. u Karpatskoj kotlini na brojnim nalazištima s manje ili više primjeraka.

Na području Panonije u ostavama su, među ostalim, datirani s dirhemima na svršetak 9. i 10. stoljeća, dok ih na groblju Pusztaszentlászló autori istraživanja datiraju na temelju ugarskih denara u 12. stoljeće.⁶⁶

Pet lijepih primjeraka srodnih lunulastih privjesaka otkriveno je na groblju Ptuj – Grad (Turnirski dvorište) u grobnoj cjelini 385, zajedno s ogrlicom-torkvesom, praporcima i karičicama sa S-petljom.⁶⁷ Taj nalaz autorica istraživanja groblja datira na svršetak 10. i u prvu polovinu 11. stoljeća.⁶⁸ Naša istraživanja pojave lunulastih privjesaka u međuriječju Mure, Drave, Dunava i Save, uključujući i sjeverozapadnu Bosnu i Hercegovinu, pokazala su njihovu rasprostranjenost na, za sada, deset nalazišta.⁶⁹ Na tom području pojavu lunulastih privjesaka, kao dijelova nošnje, sukladno Giesleru, možemo pouzdano smjestiti u njegovu ranu fazu I. stupnja bjelobrdske kulture.

Postupno prevladava opravdano uvjerenje kako je riječ o vremenski puno udaljenijim ishodištima koja sežu do u kasnu antiku i doba seobe naroda. Ipak, na svršetku razmatranja pojave polumjesecolikih privjesaka tipa G.12 želja nam je podsjetiti na zanimljive sugestije K. Vinski-Gasparini iznesene u svezi s pojavom kontinuiteta srednjovjekovnoga nakita iz provincijske rimske baštine koja se posebice očituje u nalazima lunula među kasnoantičkim materijalom iz Siska.⁷⁰ Autorica toga zanimljivog rada povukla je uvjerljive paralele između nalaza polumjesecolikih privjesaka otkrivenih na kasnoantičkome sisačkome groblju i lunulastih privjesaka u okviru bjelobrdske kulture. Nosiocice kasnoan-

⁶⁵ Vinski, 1954., 126, Sl. 11, 12. – Lunulasti privjesci rabili su se tijekom prapovijesti, antike, seobe naroda i u srednjem vijeku od Skandinavije do južne Rusije te na Balkanskom poluotoku.

⁶⁶ Szóke, Béla Miklós – Vándor, László, 1987. *Pusztaszentlászló Árpád-kori temetője*, FontesArchHung 8, Budapest, 1987., 49 (Grobna cjelina 203).

⁶⁷ Korošec, Paola, 1999. *Nekropola na Ptujem gradu / turnirski prostor* [Das Gräberfeld an dem Schloßberg von Ptuj. Turnierplatz], Ptuj, 1999: 63, T. 39:8–12; Tomičić (1993.), Prilog istraživanju kronologije bjelobrdskega segmenta srednjovjekovnog groblja Ptuj–Grad [A contribution to research into the chronology of the Bijelo Brdo section of the Mediaeval cemetery of Ptuj–Grad], u: *PtujArhZb*, Ptuj, 543–579 [engl. 559–560].

⁶⁸ Korošec, 1999., 63; Tomičić 1993.

⁶⁹ Tomičić 2007. Prinos poznavanju kronologije ranosrednjovjekovnog groblja Gomjenica kraj Prijedora, *SHP III Serija 3*, 34 Split, 151–197.

⁷⁰ Vinski-Gasparini, Ksenija 1954, 119–127.

tičkog nakita iz Siscije poistovjetila je K. Vinski-Gasparini s autohtonim, donekle romaniziranim iliro-keltskim žvrljem. Slaveni u ranom srednjem vijeku, prema njezinu mišljenju, preuzimaju iz antičke baštine, uz polumjesecolike i dvodijelne privjeske, pletene ogrlice, razne oblike prstena i osobito narukvice rastavljenih krajeva u obliku zmijskih glava i u vlastitim prerađenim oblicima primjenjuju u sklopu bjelobrdске kulture. U vezi s takvim utemeljenim pretpostavkama iznijet ćemo nekom drugom prigodom svoje spoznaje.⁷¹

Unutar repertoara bjelobrdске kulture, posebice u međuriječju Drave, Dunava i Save te njemu susjednim područjima, u koja svakako uključujemo i ranosrednjovjekovnu Hrvatsku, jasno se razabire relativno učestala pojava lijevanih dvodijelnih privjesaka. Prema tipološkoj raščlambi koju je J. Giesler usmjerio samo na pojedinačne dvodijelne privjeske, dana im je oznaka tip G.9.⁷²

Takav je primjerak nakita nošnje registriran i na međimurskome groblju, koje je predmetom našeg zanimanja (slika 2, 9). Riječ je o primjerku dvodijelnog privjeska s okruglim gornjim dijelom, ukrašenim udubljenim krugom i središnjom udubinom nalik točki. Na poleđini je u gornjem dijelu ušćuvana savijena dvostruka žica za učvršćivanje na platneni obrub. U donjem je dijelu okruglog segmenta vidljiv izdužen jezičac, koji je unazad savijen i djelomično odlomljen. Taj se dio izvorno provlačio kroz rupu donekle još vidljivu na pomalo oštećenom gornjem dijelu ruba srcolikog donjeg privjeska s pticolikim prikazom. Vjerojatno je pojednostavnjeno prikazana glava sove s izraženim očima. To je inače vrlo učestali motiv na dvodijelnim primjercima privjesaka. Na poleđini je donji privjesak konkavan, što je vidljivo na crtežu presjeka tog ukrasnog predmeta. Primjerak iz ušćuvanog dijela inventara međimurskoga ranosrednjovjekovnog groblja zorno rekonstruira način nošenja takvih dvodijelnih ukrasa na obrubima gornjeg dijela ženske odjeće, tj. na ovratnicima. Prema analogijama iz grobnih cjelina pokojnica, vjerojatno istaknutijega društvenog statusa, pokopanih u grobljima doseljenih Mađara diljem srednjeg Podunavlja, prepoznata je ta atraktivna vrsta ukrašavanja ženske odjeće.

Opisani primjerak privjeska s međimurskog groblja odgovarao bi Gieslerovoj inačici tipa G.9a, koju je pripisao staromađarskom horizontu. Taj bi horizont, po Gieslerovu uvjerenju, prethodio ranoj fazi I. stupnja bjelobrdске kulture.⁷³

⁷¹ Tomičić, Ž. (1989.), *Arheološka slika međuriječja Mure, Drave, Dunava I Save u svjetlosti materijalnih izvora bjelobrdskog kulturnog kompleksa* (doktorska disertacija), Zagreb, 418; Petrincec, Maja, 2009. *Groblja od 8. do 11. stoljeća na području ranosrednjovjekovne hrvatske države*, Split, 2009., 232.

⁷² Giesler, 1981., popis nalazišta na str. 162–163, Taf. 50, 1.

⁷³ Giesler, 1981., Taf. 53, 1-2.

Sukladno istraživanjima i brojnim nalazima, dvodijelni se privjesci općenito mogu relativno pouzdano datirati u vrijeme od sredine 10. do svršetka trećeg desetljeća 11. stoljeća. Najstariji privjesci potječu iz konjaničkog groba s nalazišta Dobrá u Slovačkoj, gdje su datirani arapskim novcem – dirhemima 913./914.–942./943.⁷⁴ Demo smatra da se dvodijelni privjesci pojavljuju od sredine ili početka druge polovine 10. stoljeća. Naša istraživanja pojave dvodijelnih privjesaka dovela su nas do spoznaje da se u međuriječju Drave, Dunava i Save susreću u grobljima tijekom rane faze I. stupnja bjelobrdске kulture.⁷⁵

Vrlo podrobnim vrednovanjem dvodijelnih privjesaka bavio se Željko Demo, koji je iznio utemeljenu podjelu tipova te ukrasne skupine izdvojivši čak 18 inačica (tip D.1-18).⁷⁶ Demo je opravdano pretpostavio kako su s južnopanonskog prostora, iz zapadnog dijela međuriječja Drave i Save te preko sjeverozapadne Bosne (Junuzovci, Gomjenica), posredovanjem sisačkih radionica, dvodijelni privjesci određenih inačica (tip D.6 i tip D.16), zajedno s preostalim bjelobrdskim nakitnim tvorevinama (lijevane naušnice i sl.), dospjeli na tlo ranosrednjovjekovne Hrvatske.

Prema našem uvjerenju, u slučaju brojnije pojave dvodijelnih privjesaka (tip G.9.) svakako je riječ o ogrlicama ili, još vjerojatnije, o ukrasu prišivenom na ovratniku, tj. izrezu ženske odjeće. Takvi su ukrasi specifični i relativno učestali u bjelobrdskome kulturnom krugu. Tim smo ogrlicama, tj. pouzdanije uresima obruba ovratnika haljina od dvodijelnih privjesaka, dali tipološku oznaku tip T.42a.⁷⁷

U inventaru ranosrednjovjekovnoga groblja u Međimurju prepoznat je kao nakit za prsa i primjerak brončana zvončica-praporca tipa G.10 (slika 2, 10). Kartiranjem pojave lijevanih šupljih praporaca tipa G.10 unutar međuriječja Mure, Drave, Dunava i Save potvrđena je njihova učestalost na dvadesetak nalazišta, među koja su uvršteni i nalazi iz sjeverozapadnog dijela bosanske Posavine. Njihova je pojava dokazana tijekom rane faze I. stupnja bjelobrdске kulture.

⁷⁴ Giesler, 1981., 22.

⁷⁵ Tomičić, 1989., 488.

⁷⁶ Demo, 1983., 271–298.

⁷⁷ Tomičić, 1989., 481–487. Na staromađarskim grobljima iz epohe doseljenja u grobnom inventaru ukopanih žena nailazi se na lijepe primjerke dvodijelnih privjesaka kao uresa ovratnika haljina. Izdvajamo primjerice srebrne, a ponekad i zlatne dvodijelne privjeske (*The Ancient Hungarians*, Budapest, 1996.): groblje Rakamaz–Túróczipart: (grob B) 162–167, Fig. 3; groblje Ibrany–Esbóhalom (grob 145), str. 145–150, Fig. 1; groblje Sárrétudvari–Hízóföld (grob 103), 262, Fig. 14, (grob 107), 264, Fig. 17; (grob 207), 272, Fig. 36; groblje Arad–Földvári puszta u Rumunjskoj: 301, Fig. 7). Iz tih ranih prototipa staromađarskih dvodijelnih privjesaka iz epohe doseljavanja i zaposjedanja Potisja, a potom i zapadnog dijela Karpatske kotline, razvijale su se srodne inačice i na području manifestiranja bjelobrdске kulture koje susrećemo u međuriječju pojedinačno (tip G.9) ili kao dijelove obruba ovratnika haljina ili ogrlica kojima smo dali oznaku tip T.42a.

Na grobljima bosanske Posavine Petoševci – *Bagruša*, Mahovljani i u Gomjenici pokraj Prijedora dokazano je i postojanje ogrlica od lijevanih praporaca koje smo označili kao tip T 42b.⁷⁸

Zanimljiv nalaz unutar međimurskog ansambla ranosrednjovjekovnih predmeta svakako je perforirani zub, vjerojatno očnjak psa (slika 2, 11). Taj je predmet vrlo vjerojatno imao apotropejsko značenje i kao amulet je visio s neke jednostavne ogrlice. Naša je analiza svekolikoga bjelobrdskeg fundusa unutar međuriječja Mure, Drave, Dunava i Save potvrdila pojave raznih oblika predmeta koji nisu bili samo ukrasne funkcije već vjerojatnije apotropej, odnosno amajlija, tj. predmet koji se nosi kao zaštita protiv uroka oko vrata ili ruke. Na taj način takvi su amuleti bili odrazom još ukorijenjenog poganstva u starosjedilačkom puku. Njihovo je pojavljivanje relativno učestalo kod pokopane djece.

Perforiranom zubu, tj. apotropeju s međimurskog nalazišta, nalazimo najbližu analogiju u grobnjnoj cjelini 230 u istočnoj skupini bjelobrdskeg segmenta groblja Ptuj – *Grad*. U toj se grobnjnoj cjelini pokojnice pokraj lijevanih rustikalnih naušnica s četiri koljenca – tipa G.17b i ogrlice-torkvesa tipa G.1, pronašao i probušeni zub, vjerojatno vepra. Grobnu cjelinu 230 uvrstili smo u fazu Ptuj II, koja je istovremena s Gieslerovim I. stupnjem bjelobrdske kulture. Tu dataciju određuje pojava spomenutih lijevanih rustikalnih naušnica s četiri koljenca.⁷⁹

3. ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Spašeni ansambl nalaza s ranosrednjovjekovnoga groblja bjelobrdske kulture kojemu je danas teško dokučiti izvorni položaj, jer postoje utemeljene sumnje u tvrdnju da je pronađen u Šenkovcu kraj Čakovca, može s današnjeg motrišta arheologije ipak podariti niz pouzdanih podataka. Prikupljen i spašen ostatak inventara toga groblja bio je pouzdanim polazištem podrobnih analiza koje su pružile detalje o vrsti nalaza i mogućem vremenu njihove uporabe, ali i o izvorštima, tj. kulturnim krugovima koje možemo naslutiti ili relativno sigurno prepoznati. Mogućnost proučavanja tipološko-kronoloških odnosa zatečenih nalaza na međimurskom groblju pružila je prigodu za oblikovanje odgovarajuće tablice, koja za svaki analizirani predmet pruža pouzdan vremenski okvir (tab. 1).

⁷⁸ Tomičić, Željko, 1992. Neuere Erforschung der Bijelo Brdo – Kultur in Kroatien, *PIAZ* 9, 113-130.

⁷⁹ Tomičić, 1989., 291, T.134.

Tab. 1. Tipološko-kronološka tablica nepoznatog nalazišta u Međimurju
 (Crtež Katarina Botić)

MEĐIMURJE																	
MAĐARSKI VLADARI	TAKSONY 972		GEZA 997		STJEPAN I SVETI 1038		ABA SAM 1046	ANDRIJA I 1061	SALAM 1074	LADISLAV I 1077-1095							
HRVATSKI VLADARI	MIHAJLO KREŠIMIR II 959		STJEPAN DRŽISLAV 937		MIHAJLO KREŠIMIR III 1030		STJEPAN I 1058		PETAR KREŠIMIR IV 1074	DMITAR ZVONIMIR 1093							
FAZA	PRIJELAZNA		RANA		KASNA		RANA		KASNA								
STUPANJ	BIJELO BRDO I					BIJELO BRDO II											
GODINA	950		965		995/1000		1030		1050		1070	1100					
16			■		■		■										
12	■		■		■		■										
31			■		■		■		■								
10			■		■		■										
9/42a			■		■		■		■								
1			■		■		■		■								
34a					■		■										
NJEMAČKI VLADARI	OTON I 973		OTON II 983		OTON III 1002		HENRIK II 1024		KONRAD II 1039	HENRIK III 1056		HENRIK IV 1106					
BIZANTSKI VLADARI	KONSTANTIN VII PORFIROGENET 959		ROMAN II 973	NIKFOR 983	IVAN CIMISKI 983		BAZILIJE II 1025		KONSTANTIN VIII 1025	ROMAN III 1034	MIHAJLO IV 1034	MIHAJLO V 1041	KONSTANTIN IX 1041	THEODORA 1042	MIHAJLO VI 1042	1081	ALEKSJE I KOMEN 1118

Iz tablice proizlazi da inventar groblja pripada pretežno tzv. prvom stupnju bjelobrdske kulture. Nedostaju nam nalazi koji bi pomogli u određivanju početka pokapanja, jer većinu spašenih predmeta nakita i ukrasa odjeće možemo svrstati, kao što je ranije istaknuto, u vremenski okvir od oko 965. do oko 1030. godine. Najmlađi među nalazima jest lijevani prsten polukružnog presjeka ure-

zane površine, tj. tip G.34a (slika 2, 5), koji se, sukladno analogijama, pojavljuje od oko 1010. do približno 1050. godine, pa bi odgovarao prijelazu s konca I. stupnja u ranu fazu II. stupnja bjelobrdske kulture. Kako ne raspolažemo drugim mlađim nalazima, možemo, s dužnim oprezom, pretpostaviti mogući prestanak pokapanja u groblju u prvoj polovini 11. stoljeća.

U inventaru groblja prepoznati su predmeti nakita glave, tj. lijevana četverogjagodna naušnica tipa G.16, primjerena bjelobrdskom kulturnom krugu i polumjeseolika naušnica s ćelijastim emajlom u boji, karakteristična za fazu Köttlach II, dakle karantansko-köttlachskoga kulturnog kruga. Potom slijedi vratni nakit, tj. ogrlice-torkvesi s tri upletene brončane žice tipa G.1.b i s četiri žice tipa G.1.c. Ta nakitna skupina odaje duboku ukorijenjenost autohtonih oblika. Nadalje, u skupinu nakita bjelobrdske kulture uvrstili smo lijevane prstene tipa G.31 i tipa G.34a. Ukrase nošnje tvore: dvodijelni sroliki privjesak, prišiven vjerojatno na ovratnik ženske odjeće – tipa G.9a, potom lijevani šuplji praporac – tipa G.10 i lijevani polumjeseoliki privjesci tipa G.12. Dvodijelni sroliki privjesak koji se prišivao na odjeću možemo pridružiti staromađarskom kulturnom krugu u kojem nalazimo predloške za njihovu kasniju proizvodnju unutar bjelobrdsckoga kulturnog kruga. Lijevani polumjeseoliki privjesci, poput ogrlica-torkvesa, upućuju na daleke predloške, pa na taj način i na njihovu autohtonost. Svojevrsan odraz atavizma, vjerojatno udomaćenog u autohtonom kulturnom krugu starosjedilačke populacije, prepoznamo pri nalazu bušenog zuba u funkciji amuleta – tipa T.E.

Dakle, analizom nakita i ukrasa nošnje prepoznali smo vrlo jasne naznake multikulturnog miješanja ili, točnije rečeno, pouzdane elemente autohtonog starosjedilačkog puka, potom bjelobrdsckog, staromađarsckog i karantansko-köttlachskoga kulturnog kruga. Takvo nas miješanje i kulturno preklapanje nikako ne čudi, jer je zajednički nazivnik zatečenog inventara s ranosrednjovjekovnoga groblja u Međimurju prepoznat kao temeljna odlika bjelobrdske kulture, odnosno – promatrano prostorno šire – i bjelobrdsckoga kulturnog kompleksa.

Repertoar nalaza s nepoznatoga međimurskog nalazišta odaje karakter tipičnoga rodovskog groblja na kojem je na temelju ogrlica-torkvesa moguće pretpostaviti bar pet kosturnih ukopa. Svakako je groblje izvorno bilo s više ukopa. Počelo se koristiti kao groblje nama nepoznatoga ranosrednjovjekovnog sela, vjerojatno i prije 965., a svakako je popunjavano grobnim cjelinama do oko 1030. godine. To je mogući vremenski okvir u kojem su pokapana najviše dva naraštaja, a potom je vrlo vjerojatno uslijedio početak pokapanja novog, možda trećeg naraštaja, posvjedočen usamljenim nalazom prstena tipa G.34a. Tu je mogućnost postojanja nove faze pokapanja dala naslutiti pojava nove mode ukrašavanja lijevanim prstenima.

Zemljopisni položaj mursko-dravskog međuriječja bio je svakako nezaobilazan upravo u razdoblju koje određuju tvarni nalazi iz ranosrednjovjekovnoga groblja nepoznata položaja. Pokazuju to nalazi iz više kulturnih krugova, koji ocrtavaju miješanje raznorodnih populacija, primjereno upravo sinkretskom karakteru bjelobrdске kulture. Pojava karantansko-köttlachske naušnice faze Köttlach II upućuje na srodnost s nalazima iz važnog i kulturno slojevitog groblja Ptuj – *Grad*, odnosno s blizinom te važne ranosrednjovjekovne aglomeracije na lijevoj obali rijeke Drave, u kojoj su prepoznata duhovna i materijalna svjedočanstva kontakata alpskih Slavena u sklopu Svetoga Rimskog Carstva te susjednih nosilaca bjelobrdске kulture, odnosno Mađara. U inventaru ranosrednjovjekovnoga međimurskog groblja prepoznaju se ukrasne tvorevine i dijelovi ukrasa odjeće koje možemo pripisati starosjedilačkoj autohtonoj populaciji, koja je, prema našem uvjerenju, glavni nositelj i tvoritelj bjelobrdске kulture. Tom autohtonom elementu pridružujemo ogrlice-torkvese tipa G.1b i G.1c, polumjesecolike privjeske s tunelastom ušicom tipa G.12, lijevani šuplji praporac tipa G.10 i bušeni zub u funkciji apotròpeja tip T.E. Premda je Anđela Horvat nalaz naušnice s četiri jagodice tipa G.16 pripisala starohrvatskom kulturnom krugu, ipak smo uvjereni da je taj oblik nakita u skromnijem lijevanom obliku naišao svakako na vrlo široku primjenu u repertoaru bjelobrdškoga kulturnog kruga. Podjednako su u tom kulturnom krugu udomaćeni i lijevani prsten tipa G.31, odnosno i vremenski mlađi lijevani prsten tipa G.34a, koje također susrećemo u spašenom dijelu inventara međimurskoga groblja.

Konačno, primjerak dvodijelnog privjeska tipa G.9a pronađen u inventaru groblja baca svjetlost i na nazočnost staromađarske populacije u mursko-dravskom međuriječju. Na ženskoj odjeći bili su udomaćeni takvi privjesci našiveni na ovratnicima. U većem broju primjeraka takvi su dvodijelni privjesci, na kojima su se često pojavljivali i pticoliki prikazi, inače tvorili osebujan ukras ogrlica. Jedini ušćuvani primjerak pohranjen u Muzeju Međimurja pokazuje baš takav ukras nalik sovi (slika 2, 9).

Prekodravlje u području do rijeke Mure bilo je zacijelo svojevrsna zona etničkog i kulturnog preklapanja i svakako granično područje u kojem su shvatljivi susreti raznih kulturnih krugova. Sreća nam je podarila djelić moguće slike takvog interferiranja bjelobrdškoga kulturnog kruga sa staromađarskim i karantansko-köttlachskim tijekom manifestiranja njezine rane faze I. stupnja. Dakle, nalazi s nepoznatog groblja ocrtavaju kulturno-povijesnu sliku mursko-dravskog međuriječja od oko druge polovine 10. do prve trećine 11. stoljeća (tab. 1.).

Na temelju iznesenoga proizlazi i kronologijski položaj međimurskoga groblja unutar apsolutno-kronologijske sheme bjelobrdске kulture unutar međuri-

ječja Mure, Drave, Dunava i Save (tab. 1). Pokapanje na tom groblju obavljalo se u doba vladavine hrvatskih kraljeva Mihajla Krešimira II. (945. – 969.), Stjepana Držislava (969. – 997.), Svetislava Suronje i Mihajla Krešimira III. (1000. – 1030.), odnosno mađarskih velikih kneževa Taksonyja (947. – 972.), Géze (972. – 997.) i prvoga kralja Stjepana I. *Svetog* (997. – 1038.). To je ujedno i doba vladavine nje-mačkih careva Svetoga Rimskog Carstva – Otona I. (936. – 973.), Otona II. (973. – 983.), Otona III. (983. – 1002.), Henrika II. (1002. – 1024.) i Konrada II. (1024. – 1039.) te bizantskih careva Konstantina VII. *Porfirogeneta* (913. – 959.) i njegovih nasljed-nika, Romana II., Nikifora i Ivana Cimiska, odnosno Bazilija II. (976. – 1025.).

Nažalost, unatoč znatnom napretku u proučavanju materijalne i duhovne sastavnice bjelobrdske kulture zasada ne možemo iznijeti više podataka o međi-murskom groblju, jer prigodom slučajnog otkrivanja (1924. ili 1925.) i naknadnog spašavanja grobnog inventara isti nije bio sustavno prikupljen već samo doku-mentiran ilustracijama. Dakle, više od tri desetljeća od prvih spoznaja o njegovu postojanju doživio je taj nalaz prvi znanstveni prikaz i određeno vrednovanje 1956. godine.⁸⁰

Valja napomenuti da o tom groblju, nažalost, nisu prikupljeni nikakvi bioan-tropološki podaci koji bi svakako bitno upotpunili sliku o pokopanoj populaciji te možda i o njezinoj mogućoj multietničnosti, odnosno zahvaljujući radioizotopskoj analizi i preciznijem određivanju starosti osteološkog antropološkog materijala.

Držimo kako su naša nastojanja ipak pridonijela podrobijem upoznavan-ju karaktera i važnosti nalazišta nepoznatog položaja koje se može pouzdano uključiti u bjelobrdski kulturni kompleks. Smješteno u Međimurju, tom prirod-nom mostu između istočnoalpskog prostora, Prekodunavlja (Transdanubije) te peripanonskog međuriječja, odnosno sredozemnog juga, ovdje prikazano i vrednovano nalazište zrcali kulturno-povijesno podneblje toga dijela Europe u ranosrednjovjekovnom razdoblju na prijelazu iz 10. u 11. stoljeće.

Novija nastojanja arheologije potvrdila su kontinuitet naseljavanja proma-tranog prostora međuriječja Mure i Drave i susjednog mu Podravlja od doba doseljavanja ranih Slavena potkraj 6. i u 7. stoljeću, a svakako njihova sesilnog života do potkraj 11. stoljeća. Brojna su nalazišta u Ivancu, okolici Varaždina, Koprivnici te u Prekmurju i Podravju, odnosno u Međimurju (Nedelišće – *Stara Ves*, Goričan, Podturen, Sv. Marija na Muri i sl.) koji potvrđuju taj kontinuitet ali i suživot sa zatečenim romanskim i inim stanovništvom.⁸¹

Područje međuriječja Mure i Drave bilo je zbog prirodnog položaja popri-štem sukoba tijekom ratova Karla Velikog s Avarima do 803. godine, a potom

⁸⁰ Horvat, 1956.

⁸¹ Tomičić, 2009., 63, bilj. 62.

potkraj 9. stoljeća i svjedokom pljačkaških prodora Mađara prema zapadu, tj. Italiji. Podsjetimo se da je Italija iz prve ruke upoznala nomadski način ratovanja i razarački duh starih Mađara koji su, kao saveznici Arnulfa Karantanskog, 899. godine porazili njegova rivala, italskog kralja Berengara I., koji se potom obvezao plaćati im godišnje tribute.⁸² Od tada su stalni pljačkaški pohodi starih Mađara bili okrenuti zapadu Europe, do njihova velikog poraza od cara Otona I. 955. godine kraj Augsburga, pokraj rijeke Lech.⁸³

Poslije poraza Mađara kod Augsburga 955. ranije izgubljene prostore prema istoku postupno, nekako do oko 1000. godine, naseljavaju alpski Slaveni i Bavarci. Kako je 962. papa u Rimu okrunio za cara Otona I. *Velikog* (936. – 973.), došla je u srednjovjekovnoj Europi do izraza nova ideja, koja je kasnije stoljećima usmjeravala svijet.⁸⁴ Naime, taj je nadnevak označio službeni početak Svetog Rimskog Carstva kao teritorija.⁸⁵ Nešto ranije, 952., Oton I. utemeljio je vojvodstvo Karantaniju, koja je 976. godine bila kao samostalno vojvodstvo predana Henriku, sinu Bertolda, brata Arnulfa Karantanskog. Postupno su iz Karantanije osvojene Kranjska marka i marka na području Štajerske.⁸⁶ Zbog loših iskustava na jugoistoku s Mađarima, Sveto Rimsko Carstvo oblikovalo je solidan granični obrambeni ustroj od tzv. marka.

Prostor mursko-dravskog međuriječja tijekom 10. i 11. stoljeća bio je posebice važan i zbog blizine Svetog Rimskog Carstva, koje je, oblikovanjem marke na Muri (970.) i Ptujске marke (980.), ustrojilo solidno utvrđenu granicu s kneževinom, a potom, krunjenjem Stjepana I. *Svetoga*, i Kraljevstvom Mađara na istoku.

Na ovome mjestu valja istaknuti kako se mađarsko ratovanje okrenulo 934. i 943. protiv Bizantskog Carstva, kada su njihova pljačkanja dosegla Konstantinopol, a prestala su 970. godine, nakon poraza kod Arkadiopola. Mađarsko zaposjedanje Prekodunavlja dovršeno je 907. godine i, prema mišljenju moderne mađarske historiografije, poraz kod Augsburga nije zaustavio njihove pljačkaške pohode protiv drugih naroda. Tako se pretpostavlja da su njihovom žrtvom bili i susjedni slavenski narodi, barem toliko koliko i zapad Europe, ali da ti prodori nisu dokumentirani poput sličnih protiv Bizantskoga Carstva.⁸⁷

⁸² Engel, Pál, 2001. *THE REALM OF ST STEPHEN. A History of Medieval Hungary 895 – 1526.*, Budapest, 2001., 13.

⁸³ Engel, 2001, 14.

⁸⁴ Šašel 1957, 73.

⁸⁵ Oton I. kao njemački kralj postao je nasljednikom carstva Karla Velikog, a samim time i Rimskog Carstva.

⁸⁶ Šašel, 1957., 73. – Godine 970. spominju se marka na Muri, potom marka u Savinji (s Celjem) i Ptujсka marka (980.). Kasnije su vojvodstvu Karantanije podređene Furlanska marka te Istra i Verona.

⁸⁷ Engel, 2001., 15.

Za 10. i 11. stoljeće, tj. doba kada su u Hrvatskoj vladali domaći kraljevi, Toma Arhiđakon navodi u XV. poglavlju svoje knjige *Historia Salonitana*⁸⁸ da je kninski biskup bio kraljev biskup (*regalis episkopus*) koji je slijedio kraljev dvor, bio jedan od dostojanstvenika, pa se njegova vlast protezala do Drave (*sua iurisdictio usque ad Dravum fluvium extendebatur*). Na taj način Toma Arhiđakon je, prema Margetićevu mišljenju, pouzdan svjedok za postojanje hrvatske vlasti u Slavoniji prije 1091. godine.⁸⁹ Jurisdikcija hrvatskih biskupa, odnosno *episcopi Chroatenses*, te vlast hrvatskoga kralja obuhvaćale su i prostor sve do rijeke Drave. U 10. stoljeću tamo je preko Hrvatske došao i akvilejski utjecaj.⁹⁰

Prema Gračaninu, od početka 10. stoljeća oblikovao se postupni prodor hrvatskog utjecaja i prvih zametaka vlasti u zapadnom međuriječju kad je Tomislav suzbio mađarske provale koje su bile usmjerene prema jugu.⁹¹ Slom dodravske Panonske kneževine, s kojom je Hrvatska, prema svjedočanstvu Konstantina VII. *Porfirogeneta*, gajila bliske odnose, naveo je Gračanina na pomisao da je to bio poticaj da do sredine 10. stoljeća utjecaj hrvatskih vladara (Tomislavovih nasljednika) dosegne Podravlje i središnje slavonsko gorje.⁹² Prostor Međimurja smješten, prema Gračaninovu mišljenju, na putu mađarskog napredovanja prema Italiji, ostao je izvan dohvata hrvatskih vladara.⁹³ Ondje se do kraja 10. stoljeća navodno mogla učvrstiti mađarska vlast.⁹⁴

Prema našem uvjerenju, za nekakve dokaze učvršćivanja mađarske vlasti u Međimurju tijekom i koncem 10. stoljeća ne postoje, za sada, nikakve arheološke potvrde. Blizina prolaza mađarskih ratničkih postrojbi prema Italiji, koncem 9. stoljeća, može se vrlo vjerojatno poistovjetiti s korištenjem nekadašnje trase antičke i ranosrednjovjekovne prometnice Savaria (Szombathely) – Halicanum / Olimakon (Sv. Martin na Muri) – Curta (Središće ob Dravi) – Poetovio (Ptuj) koja je prolazila zapadnim rubnim dijelom mursko-dravskog međuriječja. Za tragove rane mađarske toponimije, koja bi se mogla eventualno povezati s dužim zadržavanjem novih osvajača i doseljenika, nema također nikakvih dokaza. Je li u ojkonomu Kuršanec možda usčuvana uspomena na Kursana, istaknutog ratnika

⁸⁸ Rački, Franjo, 1894. Nutarnje stanje Hrvatske prije 12. stoljeća, Zagreb, 1894., 44-46; Margetić, Lujo 2000. *ZAGREB I SLAVONIJA. IZBOR STUDIJA*, Posebna izdanja HAZU, Prilozi izučavanja hrvatske povijesti – svezak 3., Zagreb – Rijeka, 2000, 73, bilj. 184; *HISTORIA SALONITANA*: povijest salonitanskih i splitskih prvosvećenika/Toma Arhiđakon, Split: *Književni krug* XXII, Split, 2003.

⁸⁹ Margetić, 2000., 73.

⁹⁰ Gračanin, 2011., 204–205, b. 213.

⁹¹ Gračanin, 2011., 205.

⁹² Gračanin, 2011., 204.

⁹³ Gračanin, 2011., 205, b. 218.

⁹⁴ Gračanin, 2011., 205, b. 218.

iz doba mađarskog osvajanja, ili je riječ o novodobnom reliktu? To je samo jedno od pitanja na koja arheologija, povezana s drugim humanističkim poljima, treba tek dati odgovor; među njima su i pitanja je li prostor Međimurja bio do 907. godine stvarno zaposjednut tijekom ranog mađarskog osvajanja Prekodunavlja, tj. Transdanubije ili je ono bilo samo područje prepletanja autohtonog, pretežito slavenskog pučanstva – nosilaca bjelobrdske i karantansko-köttlachske kulture te Hrvata i, dakako, starih Mađara. Tok rijeke Drave svakako je zadržao ulogu političke granice sjeverno od koje je zacijelo postojao prostor intenzivnih etničkih i kulturnih te duhovnih prepletanja i trgovačkih kontakata.

Nešto snažnija hrvatska vlast u zapadnom međuriječju mogla je nastupiti tek od prve polovine 11. stoljeća.⁹⁵ U blizini snažnih susjeda na zapadu – Svetog Rimskog Carstva i starohrvatskog kraljevstva Hrvata na jugu, a uvučeno u stalne sukobe s Bizantskim Carstvom, čini se da je međuriječje Mure i Drave bilo, vrlo vjerojatno, neke vrste tampon-područjem između spomenutih europskih čimbenika. Dakle, i područje multietničkih prepletanja te vjerojatno nekih oblika suživota, pa u tom smislu i trgovine. Uz istočnu su granicu Svetog Rimskog Carstva otonski vladari uspostavili obrambeni sustav tzv. marka. Podsjetimo se primjerice marke na Muri (970.) i Ptujске marke (980.), dok je snažno Kraljevstvo Hrvata branilo svoje interese do rijeke Drave i središnjega gorja u međuriječju. Kako su staromađarske težnje bile usmjerene prema jugoistoku, tj. Bizantskom Carstvu, tek je s jačanjem nove srednjoeuropske državne tvorevine – Ugarskoga Kraljevstva, u doba prvog mađarskog kralja Stjepana I. *Svetog* (997. – 1038.) moguće očekivati pojačano zanimanje Mađara za osiguranje granica diplomatskim i inim metodama.

Mišljenja smo kako je za našu temu groblje na položaju Ptuj – *Grad* od izuzetne važnosti, jer je stvarno prikazalište multietničkih odnosa u makroregiji, kojoj pripada svakako istočnoalpski prostor, Prekodunavlje i Prekodravlje, uključujući i Međimurje, odnosno međuriječje Mure, Drave, Dunava i Save u sklopu srednjeg Podunavlja. Na groblju Ptuj – *Grad* usporedno susrećemo grobni inventar karantansko-köttlachske, bjelobrdske, staromađarske i starohrvatske kulture.

Svjesni smo i činjenice da se nepoznati položaj groblja u Međimurju, kojem smo posvetili ovaj uradak, nalazio u relativnoj blizini, tj. ponešto istočnije od važnoga regionalnog ranosrednjovjekovnog središta – Ptujа. Stoga nas posebice raduje iskazivost ondje spašenoga grobnog inventara kao dopuna ranije iznesenih misli. Taj inventar podcrtava vrijednost međuriječja Mure i Drave kao zanimljivog prostora susreta raznih etničkih skupina koje su posvjedočene u malobrojnim grobnim nalazima pohranjenim u Muzeju Međimurja u Čakovcu.

⁹⁵ Gračanin, 2011., 205.

Nakon kraćeg, ali nužnog povijesnog ekskursa pokušajmo, na temelju arheoloških svjedočanstava, stvoriti moguću sliku promatranog prostora Međimurja, ali i bliže okolice tijekom 10. i 11. stoljeća (slika 1.). Pritom je jasno da taj arheološki kulturni krajolik možemo spoznati na temelju predodžbe o gustoći napučenosti. Određeni uvid u postojanje velike napučenosti, brojnim svećenicima i pastvom u tadašnjem prostoru Sisačke biskupije, teritorija koji je naslijedila Zagrebačka biskupija, nakon osnivanja 1094. godine, navode ranije spomenuti akti Drugoga crkvenog sabora u Splitu iz 928. godine.

U plodnom međuriječju Mure i Drave te na okolnim područjima postojale su realne pretpostavke za kontinuirani život poljodjelske populacije.

Prigodom promatranja nalazišta i nalaza s područja našeg zanimanja valja nam se svakako ukratko osvrnuti na najstarije istraživano bjelobrdsko rodovsko groblje u međuriječju Drave, Dunava i Save, koje je registrirao 1870. godine grof Gundaker Wurmbrandt Stupač, konzervator iz Štajerske, u perivoju dvorca grofova Drašković u Velikom Bukovcu kraj Ludbrega (slika 1.). To je groblje s dokazanih deset ukopa istraživao 1871. godine pionir naše arheologije Šime Ljubić, ravnatelj Narodnog muzeja u Zagrebu i prvi od deset akademika tadašnje Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti. Otkriće iz Velikog Bukovca ide u red najranijih arheoloških otkrića unutar bjelobrdskega kulturnog kompleksa⁹⁶ i u novije doba znanstveno je protumačena njegova velika vrijednost za povijest promatranog prostora te duhovno naslijeđe ranosrednjovjekovne populacije.⁹⁷

Zaštitnim arheološkim istraživanjem prostora ispred novogradnje osnovne škole smještene uz cestu Čakovec – Goričan, a nasuprot župnoj crkvi sv. Jurja u Trnju, u istoimenom naselju, obuhvaćena je potkraj 1993. i u lipnju 1994. godine površina veličine 250 m² (slika 1.).⁹⁸ Unutar područja istraživanja otkriveno je sveukupno 40 grobnih cjelina koje se, na temelju inventara iz 11 grobnih cjelina, mogu pripisati tipičnom groblju bjelobrdske kulture s pokapanjem na redove i

⁹⁶ Brunšmid, Josip, 1904. Hrvatske sredovječne starine [Croatian Mediaeval antiquities] *VHAD*, n. s. VII, (1903-1904), Zagreb, 1904., 30-97.; - Naziv bjelobrdska kultura potječe od eponimnog groblja u selu Bijelo Brdo kraj Osijeka, koje je otkriveno 1895. godine.

⁹⁷ Tomičić, Željko, 2000. Ranosrednjovjekovno groblje u Velikom Bukovcu – uz početke bjelobrdske kulture u Hrvatskoj [The Early Mediaeval Cemetery at Veliki Bukovec – the Beginnings of the Bijelo Brdo Culture in Croatia], *Opusca* 23-24, Zagreb, 2000., 285-308.

⁹⁸ Tomičić, Željko, 1985. Juraj u Trnju – ranosrednjovjekovno groblje na redove, *ObHAD* 17/1, Zagreb, 1985, 26-27; Tomičić, Željko 1985a. Ranosrednjovjekovno groblje na redove u Jurju u Trnju, *Muzejski vjesnik* 8, Čakovec, 1985., 59-61; Tomičić, Željko 1990. Srednjovjekovni arheološki izvori u međuriječju Mure i Drave. Prikaz rezultata novijih istraživanja, *Izdanja HAD* sv. 14. Zagreb, 1990., 115-129; Tomičić, Željko, 1999. Ranosrednjovjekovno groblje u Sv. Jurju u Trnju u Međimurju / Prinos datiranja nalazišta [Der frühmittelalterliche Friedhof in Sv. Juraj u Trnju in Međimurje / Ein Beitrag zur Datierung der Fundstelle] *Pril. Institut. arheol. Zagrebu*, Vol. 15.-16./1998.-1999., Zagreb, 1999., 41-60.

orijentacijom pokojnika zapad – istok. Pronađeni grobni prilozi mogu se uvrstiti u relativno bogat oblikovni registar bjelobrdskega kulturnog kompleksa i pozdano datirati u posljednju trećinu 11. stoljeća. Bogatstvom nalaza izdvajaju se grobne cjeline broj 5 i 6 s pokopanim ženskim jedinkama. Među nakitnim tvorevinama razlikujemo: maloformatne srebrne karičice s raskucanom i narebrenom S-petljom, lijevane rustikalne srebrne grozdolike naušnice s četiri koljenca, potom ogrlice od običnih valjkastih perli ili od bojene staklene paste te poliedarskih perforiranih perli od poludragog kamena ametista i fluorita i bušenih kauri pužića. Naišlo se i na nekoliko inačica prstena te na unikatni perforirani lijevani zvjezdoliki šestokraki privjesak.

Istraživani segment vjerojatni je južni obodni dio nekoć brojnijeg groblja koje je svakako tijekom 11., ali vjerojatno još i u 10. stoljeću, korišteno kao seosko rodovsko groblje. U istraženom dijelu groblja otkriveni su kosturi žena, djece i muškaraca, pa je svakako riječ o naseobinskom groblju. To je groblje vjerojatno iz seoskog rodovskog, gradnjom crkve, najkasnije na prijelazu iz 11. u 12. stoljeće preraslo u župsko, dakle crkveno groblje. Tome u prilog svakako govore kraljevski propisi Ladislava I. (1077. – 1095.), a posebice dekret ugarsko-hrvatskog kralja Kolomana (1095. – 1116.) o obvezi pokapanja *...in atrii ecclesiarum...* koji se svakako primjenjivao i u međuriječju Mure, Drave, Dunava i Save.⁹⁹ Zrcalna slika *svijeta mrtvih*, tj. groblja, bila je u *svijetu živih*, tj. ranosrednjovjekovnom selu koje je moglo biti na lijevoj obali potoka Sratke. Potok je bio razdjelnica dvaju svjetova, što je svakako konstanta još u dubini vremena, u mitskim praslavenskim poimanjima duhovnog prostora.

Pri pokušaju rekonstruiranja uvjetā života i na području našeg zanimanja valja se poslužiti i paleoklimatskim istraživanjima koja su dala približno puzdane podatke o općim klimatskim promjenama u Karpatskoj kotlini tijekom srednjega vijeka. Početak srednjovjekovnih klimatskih anomalija u Karpatskoj kotlini mogao se prepoznati između kasnog 7. i ranog 9. stoljeća. Naime, topliji period počinje u 7. stoljeću, preciznije oko 800., a završava oko 1250. godine, tj. nešto kasnije, na prijelazu iz 13. u 14. stoljeće.¹⁰⁰ Bitno je te pokazatelje imati u vidnom polju i zbog opće pojave porasta pučanstva diljem Europe. Taj se demografski rast i pogodna klima morao odraziti i u mursko-dravskom međuriječju, kako u pojavi gustije naseljenosti, pretežno poljoprivredno usmjerene populacije, tako i

⁹⁹ Bóna, Istvan, 1984. Bemerkungen zum 1, Bd. des Werkes: Das Landnahme- und Früharpadenzeitliche Fundmaterial Ungarns, *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 36, Budapest, 1984., 288.; Tomičić, Željko, 1990. Srednjovjekovni arheološki izvori u međuriječju Mure i Drave. Prikaz rezultata novijih istraživanja, *IzdanjaHAD* sv. 14, Zagreb, 1990., 120, bilj. 18.

¹⁰⁰ Vadas, András i Rácz, Lajos, *Climatic Changes in Carpatian Basin during the Middle Ages: The State of Research*, RESEARCH ARTICLES, GE, 2011., 198-227.

u naznakama relativno mirnoga razdoblja određenog prosperiteta. Višu razinu života autohtonog stanovništva ranosrednjovjekovnog Međimurja, tijekom 10. i 11. stoljeća, potvrđuje pokretni fundus iz groblja bjelobrdsoga kulturnog kompleksa otkrivenog u Sv. Jurju u Trnju i na položaju u kojem su otkrivene nakitne tvorevine pohranjene u Muzeju Međimurja u Čakovcu. Inventar groblja u Sv. Jurju u Trnju pokazuje, uz srebrne karičice sa S-petljom i lijevane grozdolike naušnice s četiri koljenca te srebrne prstene, posebice atraktivne ogrlice od poludragog kamena ametista i fluorita, odnosno kauri pužića.

U inventaru do sada istraživanih ranosrednjovjekovnih groblja na području mursko-dravskog međuriječja, točnije na nepoznatom položaju i u Sv. Jurju u Trnju, razabiremo dominantnu pojavu slavenske populacije, ali i očite kulturne dodire te postojanje kontinuiranih trgovačkih i inih kontakata s tzv. karatansko-köttlachskim i staromađarskim kulturnim krugom, a vrlo vjerojatno i s udaljenijim regijama – arapskim kalifatom (kauri pužići).¹⁰¹

Premda po broju grobnih nalaza vrlo skroman, inventar ranosrednjovjekovnoga groblja s nepoznatog položaja u Međimurju bjelodano potvrđuje sinkretički karakter bjelobrdske kulture, kojoj svakako pripada ondje pokopana populacija, stoga se i ostacima grobnog inventara groblja u međuriječju Mure i Drave trebalo pristupiti s novih znanstvenih motrišta, koja u prvom planu imaju prikupljene suvremene spoznaje o skupinama pokretnih nalaza i njihovu tipološko-kronološkom položaju unutar bjelobrdsoga kulturnog kompleksa. Na taj način mogla se odrediti i realna vrijednost dostupnog fundusa groblja za daljnje bolje upoznavanje hrvatskoga i općenito europskog ranog srednjovjekovlja.

Spašeni nalazi s međimurskoga groblja, s nepoznatog položaja, u najvećem postotku imaju odlike bjelobrdske kulture, a na manjem dijelu grobnog inventara ipak su bjelodani izvanjski umjetničko-obrtni utjecaji koji potvrđuju kontinuirane kontakte s udaljenijim radioničkim središtima nakitnog stvaralaštva, kako na području susjedne Karantanije (naušnica tipa Köttlach II), tj. Svetog Rimskog Carstva, takoi u manjoj mjeri staromađarskoga kulturnog kruga (dvodijelni srcoliki privjesak tipa G.9a). Zamjetne su i naznake stalne sveze bjelobrdskog sa starohrvatskim kulturnim krugom pod primarnim bizantskim umjetničko-obrtnim zlatarskim stvaralaštvom (naušnica tipa G.16). To je trag vrlo vjerojatnog posredovanja tradicionalnih romanskih središta na istočnojadranskom arhipelagu i u priobalju. Tu pojavu miješanja arheoloških nalaza prepoznamo kao rezultat postupnog procesa integriranja sjevernog područja, tj. međuriječja Drave i Save u Hrvatsku Kneževinu, odnosno Kraljevinu. Valja u slučaju naušnice s četiri jagodice tipa G.16 usput spomenuti kako je na primjerku iz Međimurja koji pokazuje

¹⁰¹ Tomičić, 1999., 46–60.

relativno visoku umjetničku razinu vidljiv trag lijevanja u kalupu u kojem su prepoznati ostaci bronce. Taj detalj ipak sugerira kako je riječ o oponašanju predloška više kvalitete. Možda iz radioničkih središta starohrvatskoga Kraljevstva južnije od rijeke Drave. Pretpostavljamo da je taj utjecaj mogao doći iz ranosrednjovjekovnog Siska, u kojem je otkriven i kameni jednodijelni kalup za lijevanje naušnica.¹⁰²

Nalazi torkvesa, tj. ogrlica od pletenih brončanih žica (tipa G. 1b i 1c), potom lijevanih mjesecolikih privjesaka (tip G.12), praporca (tip G.10) i amajlije (tip T.E) upućuju na znatno stariju autohtonu duhovnu baštinu koja je također bila sastavnicom sinkretske bjelobrdске kulture.

Groblje s kojeg potječe skromna, ali zanimljiva skupina predmeta dokazuje da ga možemo pouzdano uvrstiti u bjelobrdski kulturni kompleks i vremenski staviti u drugu polovinu 10. i na početak 11. stoljeća. Nažalost, pouzdanije potvrde o položaju toga vrlo zanimljivog i kulturno-povijesno iskazivog nalazišta nismo mogli zadovoljavajuće pribaviti. Možda će jednom usmjerena istraživanja arheologa u okolici Donjeg Vidovca, odnosno u blizini potoka Bistrec i Bistrečkog polja, pomoći u otkrivanju tog nalazišta.¹⁰³

Bibliografija

Kratice časopisa i serija

Archaeologia Adriatica – Archaeologia Adriatica, Zadar

Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae, Budapest

Arheološki vestnik – Arheološki vestnik, Ljubljana

FontesArchHung – Fontes Archaeologici Hungariae, Budapest

IzdHAD – Izdanja Hrvatskog arheološkog društva

OpArch – Opuscula Archaeologica, Zagreb

Peristil – Peristil, Zagreb

PodZb – Podravski zbornik, Koprivnica

Pril. Inst. arheol. Zagrebu – Prilozi Instituta za arheologiju, Zagreb

PZ – Prähistorische Zeitschrift, Berlin

SHP – Starohrvatska prosvjeta, Split

VHAD – Vjesnik Hrvatskog arheološkog društva (Nova serija), Zagreb

¹⁰² Vinski, 1970., 45–82.

¹⁰³ Prema A. Horvat, to je zanimljiv položaj, koji se prvi poimence pojavljuje među srednjovjekovnim ispravama međimurskog tla. Potok Bistrec i Bistrečko polje čuvaju uspomenu na onaj kraj gdje se u 13. stoljeću nalazio posjed, koji je iz ruku posjednika Otoka i Bistrice, vlastelina Mutimira, 1226. godine došao presudom hercega Bele u ruke zagrebačkog biskupa Stjepana (vidi: Horvat, 1956., 21, bilj. 46.).

Literatura

- Brunšmid, Josip 1904. Hrvatske sredovječne starine [Croatian Mediaeval antiquities], *VHAD*, n. s. VII (1903–1904), Zagreb, 1904, 30–97.
- Bóna, Istvan 1984. Bemerkungen zum 1, Bd. des Werkes: Das Landnahme- und Früharpadenzeitliche Fundmaterial Ungarns, *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 36, Budapest, 1984.
- Demo, Željko (1983), Bjelobrdski dvodijelni privjesci u Jugoslaviji (u povodu nalaza s lokaliteta Đelekovec – Gornji Batijan I) [Bijelobrdsko Two-part pendants in Yugoslavia (In relation to the finds from the site Đelekovec – Gornji Batijan I)], *PodZb* 83, 1983, 271–298 [engl. 299–301].
- Engel, Pál 2001. *The realm of st Stephen. A History of Medieval Hungary 895. – 1526.*, Budapest, 2001.
- Ercegović, Slavenka 1958. Neobjavljeni grobni nalazi iz Bijelog Brda, *SHP* 6 (1958.), 165–186.
- Ercegović Pavlović, Slavenka 1975. *Pojava bjelobrdske kulture i njeni utjecaji na Balkanu* (doktorska disertacija, Beograd).
- Feletar, Dragutin 1971. *Legrad. Čakovec*, 1971.
- Giesler, Jochen 1980, Zur Archäologie des Ostalpenraumes vom 8. bis 11. Jahrhundert. *Archäologisches Korrespondenzblatt* 10/1, 85–98.
- Giesler, Jochen, 1981, *Untersuchungen zur Chronologie der Bijelo Brdo – Kultur (Ein Beitrag zur Archäologie des 10. und 11. Jahrhunderts im Karpatenbecken)*, PZ 56/1, Band 1981, Heft 1, Berlin – New York.
- Giesler, Jochen 1997. *Der Ostalpenraum vom 8. bis zum 11. Jahrhundert. Studien zur archäologischen und schriftlichen Zeugnissen: Historische Interpretation*, [Frühgeschichtliche und provinzialrömische Archäologie, Materialien und Forschungen 1], Rahden, 1997.
- Gračanin, Hrvoje 2011. *Južna Panonija u kasnoj antici i ranom srednjovjekovlju (od konca 4. do konca 11. stoljeća)*, Zagreb, 2011.
- Historia Salonitana: povijest salonitanskih i splitskih prvosvećenika/Toma Arhiđakon*, Split: Književni krug XXII, Split, 2003.
- Horvat, Anđela, 1956. *Spomenici Međimurju*, Zagreb, 1956.
- Karaman, Ljubo 1948. O umjetnosti srednjeg vijeka u Hrvatskoj i Slavoniji, *HZ* 1 (1948.), 103–127.
- Korošec, Paola, 1974. *Materijalna kultura karantansko-ketlaškega kroga in sosednje pokrajine v tem času*, Koper, 1974.
- Korošec, Paola, (1999), *Nekropola na ptujskem gradu / turnirski prostor* [Das Gräberfeld an dem Schlossberg von Ptuj / Turnierplatz], Ptuj, 1999.
- Margetić, Lujo 2000. *Zagreb i Slavonija. Izbor studija*, Posebna izdanja HAZU, Prilozi izučavanja hrvatske povijesti – svezak 3., Zagreb – Rijeka, 2000.

- Petrinec, Maja, (2009), *Groblja od 8. do 11. stoljeća na području ranosrednjovjekovne hrvatske države*, Split, 2009.
- Puzak, Ivan 2003. Međimurje u prapovijesti, antičkom i srednjovjekovnom razdoblju, u: Bunjac – Bunjac – Jahn – Matotek - Puzak – Šestak, 2003., 17–47.
- Rački, Franjo 1894. *Nutarnje stanje Hrvatske prije 12. stoljeća*, Zagreb 1894., 44–46.
- Sagadin, Milan 2013. Zgodnjesrednjeveški grobišči v Komendi in na Zgornjem Brniku [The early medieval cemeteries of Komenda and Zgornji Brnik in the Gorenjska region]. *Arheološki vestnik* 64, 2013., 249–298.
- Sekelj Ivančan, Tajana 1995. *Catalogue of Medieval Sites in Continental Croatia*, [BAR International Series 615], Oxford, 1995.
- Szóke, Béla Miklós – Vándor, László, (1987), *Pusztaszentlászló Árpád-kori temetője*, FontesArchHung 8, Budapest.
- Šašel, Jaroslav 1975. Kasnoantčko in zgodnjosrednjeveško obdobje v Vzhodnih Alpah in arheološke najdbe na Slovenskem, u: *Arheološka najdišča Slovenije / ANSl*, Ljubljana, 1975., 68–73.
- The Ancient Hungarians*, (1996.), Exhibition Catalogue, (ed.: István Fodor), Hungarian National Museum, Budapest, 1996.
- Tomičić, Željko (1978), Rezultati ranosrednjovjekovnih arheoloških istraživanja u Međimurju i varaždinskoj regiji [Ergebnisse frühmittelalterlicher Forschungen im Međimurje und auf dem Gebiet von Varaždin], u: *Arheološka istraživanja u sjeverozapadnoj Hrvatskoj, Znanstveni skup/ Tagung – Varaždin 22- 25. 10. 1975*, Izd-HAD 2 (1975), Zagreb, 1978., 209–221 [njem. 222].
- Tomičić, Željko (1989), *Arheološka slika međuriječja Mure, Drave, Dunava i Save u svjetlosti materijalnih izvora bjelobrdskeg kulturnog kompleksa* (Doktorska disertacija), Zagreb.
- Tomičić, Željko (1992), Neuere Erforschung der Bijelo Brdo – Kultur in Kroatien, [Nova istraživanja bjelobrdske kulture u Hrvatskoj], *Pril. Inst. arheol. Zagrebu* 9/1992, Zagreb, 113–130.
- Tomičić, Željko (1993), Prilog istraživanju kronologije bjelobrdskeg segmenta srednjovjekovnog groblja Ptuj–Grad [A contribution to research into the chronology of the Bijelo Brdo section of the Mediaeval cemetery of Ptuj–Grad], u: *PtujArhZb*, Ptuj, 543–579 [engl. 559–560].
- Tomičić, Željko (1999–2000). Ranosrednjovjekovno groblje u Velikom Bukovcu – uz početke bjelobrdske kulture u Hrvatskoj [The Early Mediaeval Cemetery at Veliki Bukovec – the Beginnings of the Bijelo Brdo Culture in Croatia], *Opusca* 23-24, Zagreb, 285–308.
- Tomičić, Željko (2000). Istraživanje kronologije ranosrednjovjekovnog groblja u Mahovljanima kraj Banja Luke [Untersuchungen zur Chronologie des frühmittelalterlichen Gräberfeldes in Mahovljani bei Banja Luka], *Pril.Inst.arheol.Zagrebu* 17/2000, Zagreb, 25–66.

- Tomičić, Željko (2007), Prinos poznavanju kronologije ranosrednjovjekovnog groblja Gomjenica kraj Prijedora, *SHP III Serija* 3, 34 Split, 151–197.
- Tomičić, Željko (2009). Pogled u arheološko naslijeđe ranoga srednjovjekovlja Varaždina i njegove šire okolice [Einblick in das archäologische Erbe des Frühmittelalters von Varaždin und seiner weiteren Umgebung], u: *Zbornik radova 800 godina slobodnog kraljevskog grada Varaždina 1209.-2009.*, Zagreb – Varaždin, 2009., 51-71.
- Tomičić, Željko (2010), Spoznaje o arheološkom naslijeđu ranosrednjovjekovnog groblja na položaju Bagruša kraj Petoševaca [Understanding The Archaeological Heritage of the Early Mediaeval Cemetery at the Bagruša Site near Petoševci], *Archaeologia Adriatica* 4. Zadar, 117–166 [engl. 166].
- Vadas, András i Rác, Lajos, Climatic Changes in Carpatian Basin during the Middle Ages: The State of Research, *Research articles, GE*, 2011, 198-227.
- Vinski, Zdenko, (1970), O postojanju radionica nakita starohrvatskog doba u Sisku [Zur Frage des Bestehens von Schmuckwerkstätten aus altkroatischer Zeit in Sisak], *VAMZ*, ser. 3.–sv. IV., Zagreb, 45-82.
- Vinski-Gasparini, Ksenija (1954), Neke pojave kontinuiteta s područja arheologije u našim krajevima [Certain aspects of continuity in the field of archaeology in our lands], *Peristil* I, 1954., 119-127.

Summary

On the issue of the Alleged Early-Mediaeval Cemetery of Šenkovec in Međimurje

The author discusses a group of jewellery items allegedly collected 1924-1925 in Šenkovec near Čakovec in Međimurje (North Croatia). Anđela Horvat's serious doubts regarding the authenticity of the location of this particular find have directed the author towards searching for the ubication of early mediaeval sites surrounding Donji Vidovec.

Based on the analysis of movable finds held in safekeeping at the Museum of Međimurje in Čakovec and on comparative work, reliable information regarding the character of the cemetery that might be included into the Bijelo brdo cultural circle have been collected. The range of forms of jewellery and parts of clothes indicates to obvious contacts with the neighbouring Carinthian-Köttlach, old-Croatian, and old-Hungarian cultural circles, a well as to recognising relicts from the autochthonous formation circle.

The author draws clear parallels to synchronous sites in Međimurje and in wider regions, in relation to which he established similarities among individual grave finds. By analysing sepulchral material, he managed to set the relative chronological frame of the cemetery used between the second half of the 10th century and the first third of the 11th century.

Keywords: Early Middle Ages; Croatia, Međimurje; Šenkovec; Donji Vidovec; jewellery; parts of folk costumes; Bijelo brdo culture; Carinthian-Köttlach cultural circle; old-Hungarian cultural circle; old-Croatian cultural circle; autochthonous relicts.